

کتاب العمده ابن بطریق و تداول آن در میان زیدیه*

حسن انصاری و زابینه اشمیتکه، ترجمه محمد کاظم رحمتی

چکیده

بر اساس مجموعه خطی که بخشی از آن را عالم نامور یعنی عبدالله بن زید عنسی (متوفی ۶۶۷ق/۱۲۶۸م) و بخش دیگری از آن را خواهرزاده اش محمد بن اسعد کتابت کرده و مشتمل بر آثاری در خصوص آیات قرآنی نازل در حق علی بن ابی طالب و اهل بیت علیهم السلام و احادیث در شأن علویان به نقل از منابع سنی می باشد، تداول روایت کتاب العمده اثری تألیف شده توسط عالم امامی ابن بطریق حلی (متوفی ۶۰۰ق/۱۲۰۳-۱۲۰۴م یا ۶۰۱ق/۱۲۰۴-۱۲۰۵م) یکی از سه کتاب آمده در مجموعه در میان زیدیان یعنی به تفصیل مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. در نوشتار حاضر نشان داده شده که اثر مذکور به همراه کتاب مناقب علی بن ابی طالب علیه السلام تألیف ابن مغازلی (متوفی ۴۸۳ق/۱۰۹۰م) منابع اصلی در دسترس برای زیدیان یمن تا انتهای ایام امامت المنصور بالله عبدالله بن

* انتشار مقاله حاضر در چهارچوب طرح اتحادیه اروپا با عنوان «بازیابی عقلانیت کلامی در تمدن اسلامی سده های میانه» اف بی هفت سامان یافته است. [این مقاله ترجمه ای است از:

Hassan Ansari and Sabine Schmidtke, "Between Aleppo and Şa ḍāThe Zaydī Reception of the Imāmī Scholar Ibn al-Biṭrīq al-Ḥillī," *Journal of Islamic Manuscripts* 4 (2013) 158–198.]

حمزه (متوفی ۶۱۴ق/۱۲۱۷م) در نقل از احادیث مجامع شش گانه اهل سنت بوده است.

کلیدواژه‌ها: یمن، زیدیان، ابن بطریق حلی، عبدالله بن زید عنسی، المنصور بالله، ابن مغزلی.

بص

در آغاز قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی، نزدیکی میان دو حکومت زیدی در نواحی کوهستانی یمن و نواحی خزری شمال ایران که از حیث سیاسی و فرهنگی از یک دیگر به مدت تقریباً سه قرن جدا بودند، آغاز شد که در نهایت به وحدت سیاسی دو جامعه انجامید. در ۱۱۰۸/۵۰۲ ابوطالب اخیر، نواده امام المؤید بالله (متوفی ۱۰۲۰/۴۱۱) در گیلان به ادعای امامت برخاست. چند سالی بعد و در ۱۱۱۷/۵۱۱ امامت او از سوی زیدیان یمنی نیز مورد پذیرش قرار گرفت. هرچند ابوطالب اخیر در ۱۱۲۶/۵۲۰ درگذشت، میراث او در نزدیکی دو جامعه زیدی پس از مرگ او نیز تداوم یافت.

در ۱۱۳۷/۵۳۲ احمد بن سلیمان (متولد ۱۱۰۶/۵۰۰، وفات ۱۱۷۰/۵۶۶) به نحو موفقیت آمیزی در یمن با عنوان المتوکل علی الله به ادعای امامت برخاست و آشکارا شایستگی امامت امامان زیدی نواحی خزری را پذیرفت و مدعی وحدت دو جامعه گردید. به علاوه چنین دعاوی، او انتقال میراث و دانش از ایران به یمن را دنبال نمود و شدت بخشید. جانشین او، امام المنصور بالله عبدالله بن حمزه (متوفی ۱۲۱۷/۶۱۴) که ادعای امامتش در ۱۱۹۷/۵۹۳ توسط زیدیان یمنی و نواحی خزری مورد پذیرش قرار گرفت، با شدت و حدت بیشتری انتقال ادبیات مکتوب دینی به یمن را دنبال نمود. او کتابخانه‌ای در ظفار، شهری که او در آن سکونت یافته بود، بنا نهاد و برای آن کتابخانه، گروهی از عالمان و کاتبان به کار کتابت کتاب می پرداختند.

دامنه آثار مکتوبی که در این روند از شمال ایران به یمن انتقال یافته، در خصوص آثار معتزلی و ادبیات مکتوب زیدی کاملاً شناخته شده است. با این حال به علاوه آثار مذکور در جریان انتقال آثار مکتوب به یمن در ایام المنصور بالله و علی رغم روابط خصمانه میان زیدیه و شیعیان دوازده امامی، منابع شیعی نیز در جریان مذکور به یمن منتقل شده است.

المنصور بالله خود درگیر در مجادلات و منازعات با امامیه بوده و مبانی اصلی آن‌ها در مسئله امامت را در کتاب *العقد الثمین* مورد نقد قرار داده است.^۱ اما هم‌زمان با نگارش چنین آثاری، او شیفته و علاقه‌مند به شماری از تألیفات عالمان دوازده امامی که در ایامش به بین رسیده، بوده است. نمونه برجسته از این آثار کتاب *العمدة فی عیون صحاح الاخبار فی مناقب امام الابرار* تألیف عالم امامی ابوالحسین شمس‌الدین یحیی بن حسن بن حسین اسدی حلی (مشهور به ابن بطریق) (متوفی ۱۲۰۳/۶۰۰-۱۲۰۴/۶۰۱ یا ۱۲۰۴/۶۰۱-۱۲۰۵) است.^۲ ابن بطریق عالم برجسته‌ای در فقه، حدیث و کلام، اهل حله بوده و نزد عالمان امامی برجسته روزگار که از جمله آن‌ها عمادالدین محمد بن ابی‌القاسم طبری (متوفی پس از ۱۱۵۸/۵۵۳)، ابن شهر آشوب (متوفی ۱۱۹۲/۵۸۸) و سدیدالدین حمصی رازی (متوفی پس از ۱۲۰۴/۶۰۰) را می‌توان نام برد. در حالی که ابن بطریق اواخر عمر خود را در واسط و حله به سر برده، دانسته است که مدتی نیز در حلب سکونت داشته که یکی از مراکز اصلی شیعیان امامی در روزگارش بوده است.^۳

1. See Maher Jarrar, "Al-Manşūr bi-Llāh's controversy with Twelver Şī'ites concerning the occultation of the Imam in his *Kitāb al-Iqd al-ṭamīn*," *Arabica* 59 (2012): 319-331.

برای تاریخ مختصر مجادلات ردّ و بدل شده میان دو گروه امامیه و زیدیه بنگرید به:

Hossein Modarressi, *Crisis and Consolidation in the Formative Period of Shi'ite Islam: Abū Ja'far ibn Qibāl al-Rāzī and His Contribution to Imāmite Shī'ite Thought* (Princeton NJ: The Darwin Press, 1993), 169ff.

در خصوص منابع امامی در دسترس نویسندگان و عالمان زیدی شمال ایران بنگرید به: حسن انصاری، «زیدیه و منابع مکتوب امامیه»، علوم حدیث، ۲/۵ (۲۰۰۱)، ص ۱۴۹-۱۶۱.

۲. درباره او بنگرید به: حسن انصاری، «ابن بطریق»، دائرة المعارف الاسلامیة الکبری، ج ۲، ص ۴۸۳-۴۸۵.

مطالب فزون‌تر در خصوص شرح حال ابن بطریق را کمال‌الدین ابوالبرکات مبارک ابن شعاع موصلی، *قلائد الجمان فی فرائض شعراء هذا الزمان المشهور بالعقود الجمان فی شعراء هذا الزمان*، نه جلد، تحقیق کامل سلمان جبوری (بیروت: دار الکتب العلمیة، ۲۰۰۵/۱۴۲۶)، ج ۷، ص ۲۱۹-۲۲۲، شرح حال شماره ۹۱۴ آورده است.

یادداشتی دال بر بلاغ به خط ابن بطریق بر نسخه‌ای از کتاب *اختیار معرفة الرجال* (رجال الکشی) تألیف شیخ طوسی که تاریخ ۱۴ ربیع الاول ۵۷۷/۲۸ ژولای ۱۱۸۱ را دارد و همان نسخه الف اساس تصحیح کتاب توسط

حسن مصطفوی از *اختیار معرفة الرجال* است (مشهد: دانشگاه فردوسی، ۱۳۴۸ ش/۱۹۷۰م) نیز در دست است. تصویری از صفحه‌ای که دست خط بلاغ ابن بطریق آمده در صفحه ۲۲، مقدمه *اختیار معرفة الرجال* آمده است.

3. Cf. the introduction to our *The Reception of al-Shaykh al-Ṭūsī's Theological Writings in 6th/12th century Syria*. Facsimile Edition of Abd al-Rahmān b. Ālī b. Muḥammad al-Ḥusaynī's Commentary on al-Ṭūsī's *Muqaddama* (MS Atīf Efendi 1338/1) (Tehran: Mīrāth-i maktūb, [in press]).

ابن بطریق آشنایی عمیقی با کتاب‌های حدیثی اهل سنت داشته و براساس آن‌ها کتاب *العمدة* را تألیف کرده که مشتمل بر احادیث فراوان بیانگر فضائل علویان است که از منابع حدیثی اهل سنت استخراج کرده است.^۱ ابن بطریق در تکمله‌ای با عنوان *المستدرک المختار فی مناقب الوصی المختار* (موجود به صورت خطی) کار قبلی خود را تکمیل کرده است. او هم چنین اثری با عنوان کتاب *خصائص الوحي المبين فی مناقب امیر المؤمنین* نوشته که در آن آیات نازل شده در حق علویان را گردآوری کرده است،^۲ در حالی که دو کتاب اخیر ظاهراً به یمن نرسیده (بنگرید به ادامه) اهمیت کتاب عمده ابن بطریق برای زیدیان یمنی از جمله المنصور بالله، بسیار است و به عنوان منبعی اصلی برای نقل احادیث اهل سنت در تأیید حق علی بن ابی طالب و اهل بیت *علیهم السلام* در منازعات و مجادلات آن‌ها با شافعیان یمنی که با شیعیان سر نزاع و ناسازگاری داشته‌اند، زمانی که زیدیان دسترسی مستقیمی به منابع حدیثی اهل سنت نداشته‌اند، اهمیت دوچندانی داشته است.^۳

زمانی که احمد بن سعدالدین بن حسین مسوری (متولد ۱۵۹۸/۱۰۰۷، متوفی ۱۶۶۸/۱۰۷۹) در کتاب *مجموع الاجازات خود از عالم، متکلم و فقیه نامور یمنی قرن هفتم هجری / سیزدهم میلادی عبدالله بن زید عنسی* (متولد ۱۱۹۶/۵۹۳-۱۱۹۷، متوفی

۱. کتاب چندین بار منتشر شده است: ۱. چاپ سنگی، تبریز ۱۳۰۹/۱۸۹۱؛ ۲. قم، مؤسسه النشر الاسلامی التابع لجامعة المدرسين، ۱۴۰۷/۱۹۸۶-۱۹۸۷؛ ۳. تصحیح توسط ابراهیم بهادری و مالک محمودی بهبهانی (قم، مکتبۃ الامام القائد السيد الخامنه‌ای فی الحج، ۱۴۱۲/۱۹۹۱-۱۹۹۲).

۲. کتاب دو بار منتشر شده است: ۱. تهران ۱۳۱۱ ش/ ۱۸۹۳ م همراه *بانور الهدایة* داوئی؛ ۲. تصحیح محمدباقر محمودی (قم: دار القرآن الکریم، ۱۴۱۷/۱۹۹۶-۱۹۹۷). درباره کتاب هم چنین بنگرید به: آقابزرگ طهرانی، *الدریعة الی تصانیف الشیعة* (بیروت: دار الاضواء، ۱۴۰۳/۱۹۸۳)، ج ۷، ص ۱۷۵، شماره ۹۰۷.

۳. باید به این نکته توجه کرد که المنصور بالله از سدیدالدین عمرو بن جمیل یا جمیل نهدی نیز اجازه روایت داشت که در آن اجازه برخی از آثار حدیثی سنی که در میان آن‌ها صحیح بخاری نیز آمده است. بنگرید به:

see our "Mu tazilism after Abd-abbār (d. 415/1025): Abū Rashīd al-Nīsābūrī's *Kiitāb Masā il akhilā f fi l-uṣūl*, (Studies on the transmission of knowledge from Iran to Yemen in the 6th/12th and 7th/13th c. I)" *Studia Iranica* 39 (2010): 227-278.

هم چنین بنگرید به: عبدالله بن حمزة بن سلیمان، الشافی، چهار جلد، تحقیق مجدالدین بن محمد بن منصور مؤیدی (صعده: مکتبۃ اهل البیت، ۲۰۰۹/۱۴۳۰)، ج ۱، ص ۱۴۹-۱۵۶ هر چند به نظر که المنصور بالله تنها از طریق ابن بطریق دسترسی مستقیم به کتاب صحیح بخاری و دیگر کتاب‌های صحاح سته داشته است.

شعبان ۶۶۷/آوریل ۱۲۶۸) ^۱ سخن گفته، به تفصیل مجلدی را که عنسی کتابت کرده، توصیف کرده است. ^۲ مسوری بیان کرده که مجموعه خطی که عنسی کتابت کرده مشتمل بر کتاب تنسیه الغافلین عن فضائل الطالبيين از ابوسعید محسن بن محمد بیهقی بروغنی (حاکم جشمی، متوفی ۴۹۴/۱۱۰۱)، که پایان تاریخ استنساخ آن دوم ربیع الثانی ۶۴۴/۱۷ آگوست ۱۲۴۶، و کتاب العمده فی عیون صحاح الاخبار فی مناقب امام الابرار تألیف ابوالحسین شمس‌الدین یحیی بن حسن بن حسین اسدی حلی (ابن بطریق) بوده که او آن را در هفتم جمادی الثانی ۶۴۴/۲۰ اکتبر ۱۲۴۶ کتابتش را به پایان رسانده و کار کتابت هر دو کتاب در صعد به پایان رسیده است.

میان دواثر کتابت شده، مسوری در ادامه گفته که نسخه‌ای از کتاب عالم حنفی حافظ عبیدالله بن عبدالله بن احمد حاکم حسکانی نیشابوری (متوفی پس از ۴۷۰/۱۰۷۷-۱۰۷۸) یعنی کتاب شواهد التنزیل لقواعد التفضیل فی آیات النازلة فی اهل البیت بوده که توسط خواهرزاده عنسی، محمد بن اسعد به جز بخش اول کتاب تا سوره حج که خود عبدالله بن زید عنسی کتابت کرده، استنساخ شده است.

مسوری در ادامه گفته که مجموعه مشتمل بر اجازه‌ای بوده که در تاریخ رجب ۶۴۴/نوامبر ۱۲۴۶ احمد بن محمد بن محمد بن قاسم اکوع (شعلة الاکوع) ^۳ به عبدالله بن زید عنسی در حوث

۱. قام تاریخ‌های میلادی به تقویم گریگوری بر اساس نرم‌افزار آمده در سایت زیر تغییر داده شده است.

www.oriold.uzh.ch/static/hegira.html.

۲. نسخه‌ای از مجموع الاجازات در یک کتابخانه شخصی عبدالرحمان شایم موجود است و مطالب مذکور در صفحات ۴۷۰-۴۷۶ آمده است. بنگرید به: عبدالسلام بن عباس الوجیه، مصادر التراث فی المكتبات الخاصة فی الیمن، دو مجلد (مک‌لین: مؤسسه الامام زید بن علی الثقافیه، ۲۰۰۲/۱۴۲۲)، ج ۲، ص ۱۲۷ به بعد، شماره ۱۷۸. درباره مسوری بنگرید به مقاله مشترکمان:

“The literary-religious tradition among 7th/13th century Yemenī Zaydīs: The formation of the Imām al-Mahdī li-Dīn Allāh Aḥmad b. al-Ḥusayn b. al-Qāsim (d. 656/1258),” *Journal of Islamic Manuscripts* 2 (2011), Appendix no. 7 (with further references).

برای عبدالله بن زید عنسی نیز بنگرید به تک‌نگاری در دست انتشارمان:

Zaydī Mu tazilism in 7th/13th century Yemen: The theological thought of Abd Aḥb b. Zayd al-Ansī (d. 667/1268).

۳. درباره او بنگرید به: ابن ابی‌الرجال، مطلع البدور، ج ۱، ص ۴۵۴ به بعد، شرح حال شماره ۲۲۴. هم‌چنین بنگرید به مقاله مشترکمان:

“Transmission of Knowledge in 7th/13th century Yemen: The case of Abd Aḥb b. Zayd al-Ansī”.

داده است^۱ که مسوری آن را به طور کامل در مجموع الاجازات نقل کرده است.^۲ مجموعه نسخه خطی که اکنون به کتابخانه مکتبه آل عشری در صعدہ تعلق دارد را می توان با اطمینان همان مجموعه ای که مسوری توصیف کرده، دانست.^۳ مجموعه مذکور مشتمل بر ۲۹۹ برگ است و از آغاز و خاصه انجام افتادگی دارد و صفحات بی شماری از آن نیز جابه جا شده است. اجازه ای هم که مسوری از آن یاد کرده، اکنون در مجموعه موجود نیست. برگ های ۱ الف-۶ ب، ۱۵ الف-۴۱ ب،^۴ مشتمل است بر کتاب تنبیه الغافلین از حاکم جشمی که عبدالله بن زید عنسی کتابت کرده است.^۵ چند سطر از آغاز متن و صفحه عنوان افتاده است.^۶ متن مشتمل بر انجامه در پایان است (برگ ۴۱ ب، سطور ۲۸-۲۹) (تصویر نخست) که تاریخ ۱۳ ربیع الثانی ۶۴۴/۲۸ آگوست ۱۲۴۶ دارد. مطالب اخیر با تاریخی که مسوری داده (۲ ربیع الثانی ۶۴۴) تطابق دارد، جز آن که روز ماهی که کتابت در آن به پایان رسیده، متفاوت است:

۱. حوث در قلمرو حاشد قرار دارد و یکی از مهم ترین مراکز علمی در آن روزگار بوده است. بنگرید به: محمد بن احمد حجری یمانی، *مجموع بلدان الیمنیة وقبائلها*، چهار جلد، تحقیق اسماعیل بن علی اکوع (صنعاء: وزارت الاعلام والثقافة، ۲۰۰۹/۱۴۳۰، چاپ چهارم)، ج ۱، ص ۲۱۳-۲۲۶، ۳۰۰؛ ابوفراس بن دعثم، *السیرة الشریفة المنصوریة: سیرت الامام عبدالله بن حمزه*، ۵۹۳-۶۱۴، دو جلد، تحقیق عبدالغنی محمود عبدالعاطی (بیروت: دار الفكر المعاصر، ۱۹۹۳/۱۴۱۴)، سراسر کتاب.

۲. متن اجازه به همراه تحلیل و تصحیح انتقادی و توضیحات در خصوص آن توسط نگارندگان انجام شده و با عنوان «انتقال علم درین قرن هفتم: مطالعه موردی عبدالله بن زید عنسی» در دست انتشار است. "Transmission of Knowledge in 7th/13th century Yemen: The case of Abd Allāh b. Zayd al-Aṭīṣ" (forthcoming).

۳. درباره کتابخانه بنگرید به:

Geoffrey Roper, *World Survey of Islamic Manuscripts. Volume II* (London: Furqān Foundation, 1994), 659f.

۴. شماره گذاری نسخه از نویسندگان است.

۵. کتاب چندین بار منتشر شده، هر چند در هیچ یک از آن ها نسخه حاضر مورد استفاده نبوده است: ۱. تحقیق محمدرضا انصاری قی (تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۸ ش / ۱۹۹۹-۲۰۰۰)؛ ۲. تحقیق تحسین آل شیب الموسوی (بیروت: مرکز الغدیر للدراسات الاسلامیة، ۲۰۰۰)؛ ۳. تحقیق ابراهیم یحیی درسی (صعدہ: مرکز اهل البیت للدراسات الاسلامیة، ۱۴۲۱/۲۰۰۰)؛ ۴. تحقیق حسین درگاهی (تهران: مؤسسه الضحی الثقافية، ۱۳۸۱ ش / ۲۰۰۲).

۶. آغاز متن برابر است با تصحیح محمدرضا قی انصاری، ص ۴، سطر ۳.

تم کتاب تنبیه الغافلین عن فضائل الطالبین / والصلوة علی محمد وآله یوم ثالث عشر من شهر ربیع الآخر الذي هو من شهور سنة أربع وأربعین وستمائة سنة. برگ های ۴۲ الف-۱۷۴ الف مشتمل بر کتاب شواهد التنزیل لقواعد التفضیل فی آیات النازلة فی اهل البيت از عبیدالله حسکانی است که بخشی از آن توسط عبدالله عنسی (برگ های ۴۲ الف-۹۳ الف) و بخشی از آن را خواهرزاده اش محمد بن اسعد (برگ های ۹۳۶ ب-۱۷۴ الف) کتابت کرده است.^۱ در آغاز کتاب شواهد التنزیل، عبدالله عنسی (برگ ۴۲ الف، تصویر دوم) بیان کرده که:

کتاب شواهد التنزیل لقواعد التفضیل جمعه / الحاکم الإمام العالم أبو القاسم الحسکانی المحدث النیسابوری / رحمة الله علیه ورضوانه قنیه (؟) الفقیر الی رحمة ربّه / الهارب الیه من ذنبه عبدالله بن زید بن أحمد غفر الله له ولوالديه / وتقبل منه عمله وحشره فی زمرة النبي محمد صلی الله علیه وآله وسلم.

پس از این عبارت، دو متن کوتاه در چند سطر که به وضوح به دست خطی دیگر کتابت شده، آمده است. مطالب مذکور چنین است:

(الف) نسخه کتاب الحسین بن علی عليه السلام الی اهل البصرة فی القضاء والقدر وهو الكتاب الذي رجع الیه جميع اهل العلم بالبصرة (برگ ۴۲ الف: سطور ۶-۱۵) و (ب) اسماء اهل الکهف (برگ ۴۲ الف، سطور ۱۵-۱۹).

در حاشیه صفحه عنوان، چند سماع از سده بیستم به ترتیب با تاریخ جمادی الثانی ۱۳۳۷/ دسامبر ۱۹۵۷-ژانویه ۱۹۵۸ و ۱۳۷۷/ ۱۹۵۷-۱۹۵۸ و ۱۳۳۸/ ۱۹۵۸-۱۹۵۹ آمده که تداول مجموعه را در مطالعه حدیث نشان می دهد.

۱. کتاب توسط محمد باقر محمودی دو بار منتشر شده، هر چند او از نسخه حاضر بهره ای نگرفته است: ۱. بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۹۷۴ (دو جلد در یک مجلد)؛ ۲. تهران: مؤسسه الطبع والنشر و مجمع احیاء الثقافة الاسلامیه، ۱۹۹۰ (چاپ تجدید نظر شده در سه جلد). درباره کتاب شواهد التنزیل هم چنین بنگرید به:

Etan Kohlberg, A Medieval Muslim Scholar at Work: Ibn Ṭāwūs and his Library (Leiden: Brill, 1992), 330f. no. 542.

درباره حسکانی نیز بنگرید به:

Richard Bulliet, *The Patricians of Nishapur: A Study in Medieval Islamic Social History* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1972), 229f.

متن شواهد التنزیل با انجامه‌ای پایان یافته که در آن محمد بن اسعد (مورخ ۲ شوال ۱۰/۶۴۴ فوریه ۱۲۴۷) که در آن وی گفته است (برگ ۱۷۴ الف، تصویر سوم):^۱

وكان تمام كتاب شواهد التنزیل / لقواعد التفضیل / بخط الفقیر الی رحمة ربه محمد بن أسعد بن زید العنسی المذحجی / بعد صلوة الظهر نهار الأحد ثاني عيد الفطر من شوال سنة / أربع وأربعین وستمائة / بمدينة صعدة المحروسة بالمشاهد المقدسة النبوية / علی ساکنها أفضل السلام والتحية / و صلی الله علی محمد خیر البرية وعلی عترته الطاهرة المرضية / وسلم وشرف وكرم.

محمد بن اسعد بن زید بن احمد بن ابی الحسین (؟) بن سلیمان بن ابی الحسین (؟) بن کلب عنسی مذحجی به عنوان فردی کاتب شناخته شده است. او دو بار کتاب *المحجة البيضاء فی اصول الدین*، شاهکار دایی اش عبدالله بن زید عنسی را در صعده کتابت کرده است. نسخه‌ای مشتمل بر جلد دوم، سوم، چهارم کتاب *المحجة البيضاء* را که او کتابت آن‌ها را در ۲۰ ربیع الثانی ۱۷/۶۴۰ اکتبر ۱۲۴۲ به پایان رسانده، در همان روزی که مؤلف آن را زمان فراغت از تألیف کتاب ذکر کرده که دلالت دارد عبدالله عنسی کتاب را به احتمال فراوان از مسوده بر خواهرزاده اش املاء می کرده که منعکس کننده ارتباط تنگاتنگ آن دو است.^۲ نسخه‌ای دیگر از کتاب *المحجة البيضاء* از مجلدات اول تا چهارم که کتابت آن‌ها در ۱۴ ربیع الثانی ۱/۶۴۱ اکتبر ۱۲۴۳ به پایان رسیده باز به قلم محمد بن اسعد است.^۳ محمد بن اسعد هم چنین جلدهای اول و پنجم *التهدیب فی التفسیر حاکم چشمی* را در ۶۴۴/۱۲۴۶-۱۲۴۷ (جلد پنجم) کتابت کرده که در کتابخانه شخصی آل وزیر در هجرة السرم موجود است.^۴

در همان سال محمد بن اسعد مجموعه‌ای خطی مشتمل بر کتاب *مفتاح الفرائض فی علم الفرائض* تألیف فضل بن ابی سعد عصفیری (حیات حدود ۶۰۰/۱۲۰۳) (برگ‌های ۳-۲۸ الف؛ از آغاز افتاده) و *المهذب فی فتاوی المنصور بالله عبدالله بن حمزه علیه السلام* را که محمد بن

۱. در برگ پایانی متن، چندین سماع و بلاغ قرائت آمده که جملگی به قرن بیستم تعلق دارد.
2. MS Bayerische Staatsbibliothek Munich, Cod. arab. 1273, f. 152b [Plate Seven]. Cf. Florian Sobieroj, Arabische Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek zu München unter Einschluss einiger türkischer und persischer Handschriften. Bd. 1, (Stuttgart: Steiner, 2007), 406–408 no. 214.
3. MS Bayerische Staatsbibliothek Munich, Cod. arab. 1286, f. 224b [Plate Eight]. Cf. Sobieroj, Arabische Handschriften, 433f. no. 226.

نسخه برگردان نسخه اخیر همراه با مقدمه و نمایه‌ها توسط نویسندگان حاضر در دست انجام است (تهران: میراث مکتوب).

۴. بنگرید به: وجیه، مصادر التراث، ج ۲، ص ۳۵۶ به بعد.

اسعد مرادی تألیف کرده، (برگ های ۲۸ ب- ۱۲۷ از آخر افتاده) کتابت کرده که در کتابخانه آمبروزیانا شهر میلان موجود است.^۱

برگ های ۱۷۵ الف- ۲۸۲ ب (= چاپ قم، ۱۴۰۷/۱۹۸۶-۱۹۸۷، ص ۱-۳۵۱، سطر ۴؛ برگ ۷ = چاپ قم ۱۴۰۷، ص ۳۵۱، سطر ۴- ص ۳۵۴، سطر ۹؛ برگ ۹ = چاپ قم، ۱۴۰۷، ص ۳۵۷، سطر ۱۴- ص ۳۶۱، سطر ۳۶۱، سطر ۳؛ برگ ۲۹۸ = چاپ قم ۱۴۰۷، ص ۳۵۷، سطر ۱۴- ص ۳۶۱، سطر ۳؛ برگ های ۲۸۴-۲۸۵ = چاپ قم ۱۴۰۷، ص ۳۶۱، سطر ۳- ص ۳۶۸، سطر ۱۱؛ برگ های ۲۸۳، ۲۸۶-۲۸۷ = چاپ قم ۱۴۰۷، ص ۳۷۴، سطر ۵، ص ۳۸۳، سطر ۱؛ برگ ۲۹۹ = چاپ قم ۱۴۰۷، ص ۳۸۳، سطر ۱- ص ۳۸۶، سطر ۳؛ برگ ۸ = چاپ قم ۱۴۰۷، ص ۳۸۶- سطر ۲- ص ۳۸۹، سطر ۶؛ برگ ۱۴ = چاپ قم ۱۴۰۷، ص ۳۸۹، سطر ۶- ص ۳۸۲، سطر ۱۵؛ برگ ۱۰ = چاپ قم ۱۴۰۷، ص ۳۹۲، سطر ۱۵- ص ۳۹۵، سطر ۱۹؛ برگ ۲۸۸-۲۹۷ = چاپ قم ۱۴۰۷، ص ۳۹۵- سطر ۱۹، ص ۴۲۱، سطر ۸؛ برگ ۱۱ = چاپ قم ۱۴۰۷، ص ۴۳۱، سطر ۸- ص ۴۳۴، سطر ۱۳؛ برگ ۱۳ = چاپ قم ۱۴۰۷، ص ۴۳۷، سطر ۱۹- ص ۴۴۰، سطر ۱۶؛ برگ های ۱۲ الف- ب = چاپ قم ۱۴۰۷، ص ۴۵۸، سطر ۱۹- ص ۴۶۳، سطر ۲ که مشتمل بر نسخه ای ناقص از کتاب العمده فی عیون صحاح الاخبار فی مناقب الامام الابرار ابن بطریق است که عبدالله بن زید عنسی خود کتابت کرده (به جز برگ ۲۸۹ ب که به خط خواهرزاده اش محمد بن اسعد است). در آغاز متن (برگ ۱۷۵ الف، تصویر چهارم) عنسی خود را مالک نسخه معرفی کرده و نوشته است:

1. MS Ambrosiana H 70. Cf. Oscar Löfgren and Renato Traini, *Catalogue of the Arabic manuscripts in the Biblioteca Ambrosiana: Nuovo fondo, series F (nos. 1296- 1778)* (Milan: Silvana Editoriale, 2011, 244f. no. 1692).

محمد بن اسعد در برگ ۲۸ الف، یادداشت زیر را به تاریخ رجب ۶۴۴/ نوامبر-دسامبر ۱۲۴۶ افزوده که بیان داشته او از نگارش *المفتاح* فراغت حاصل کرده و کتابت *المهذب* را آغاز کرده است:

«فرغ من نساخته الفقیر الی رحمة ربه محمد بن أسعد بن زید المدحجي / وقفه الله للخیر و ختم له به ولوالديه ولمن قال آمین / يوم الثلاثاء الثانی من شهر رجب المعظم سنة أربع وأربعین وستمائة / بمدينة صعدة المحروسة والحمد لله وحده / وصلواته علی رسولہ سیدنا محمد النبی وآله الطاهرين وسلامه / یتلو ذلک کتاب *المهذب* فی فتاوی أميرالمؤمنین / و إمام المسلمین أبي محمد عبدالله بن حمزة بن سليمان بن علی (+ بن أبي هاشم که میان سطور اضافه شده است) بن رسول الله / صلواته علیه وعلیهم أجمعین / تألیف القاضي الأجل الفاضل الكامل العالم العامل داعی أميرالمؤمنین محمد بن أسعد بن إبراهيم / المرادي طَوَّل الله عمره رحمه الله». کتاب به تحقیق عبدالسلام بن عباس الوجیه (عمان: مؤسسه الإمام زید بن علی الثقافیه، ۲۰۰۱/۱۴۲۱) منتشر شده است.

مالکه عبدالله بن زید بن أحمد غفر الله له ولوالديه وصلى الله على محمد وآله.
عبدالله بن زید کتابت بخش اول عمدہ ابن بطریق رادر جمادی الاولی ۶۴۴/ سپتامبر ۱۲۴۶ به پایان رسانده است. این مطلب با آن چه که مسوری آورده که کتابت تمام نسخه در هفتم جمادی الثانی ۶۴۴/۲۰ اکتبر ۱۲۴۶ به پایان رسیده، تطابق دارد، آخرین انجامه متن از نسخه افتاده است. نسخه با جزء اول کتاب پایان یافته و بیان آغاز کتابت جزء دوم (که به صورت یک خط در میان سیاه و قرمز کتابت شده) (برگ ۲۴۳ ب (تصویر ششم) چنین است:^۱

نجز الجزء الأول من عیون صحاح الأخبار فی مناقب إمام الأبرار علی بن /أبي طالب صلوات الله علیه وسلامه والحمد لله وحده وصلواته / علی سیدنا محمد النبوی وآله وسلامه وافق الفراغ منه یوم الخمیس / أول خمیس فی شهر جمادی الأولى من شهر سنة أربع وأربعین وستمائة / ویتلوه الجزء الثاني أوله قوله صلى الله علیه وسلم لعلي عليه السلام خصف النعل / الجزء الثاني من العمدة فی عیون صحاح الأخبار / فی مناقب إمام الأبرار أمير المؤمنين علي بن أبي طالب صلى / الله علیه وعلى ذریته الأطهار وسلم / تصنیف تاج العلماء سدید / النطق مفتی آل الرسول عليه السلام أبي الحسين يحيى بن الحسن / بن الحسين بن علي بن محمد البريق / الأسدي الحلبي ضاعف الله مجده وسدده / والحمد لله وصلواته علی سیدنا محمد وآله وسلامه.

تاریخ های مختلف انجامه ها دلالت دارد که عبدالله بن زید عنسی، نخست تنبیه الغافلین (۱۳ ربیع الثانی ۶۴۴) را کتابت کرده و پس از آن به استتساخ شواهد التنزیل پرداخته که او تنها بخش اول آن را استتساخ کرده و بخش قابل ملاحظه ای از نسخه را برای اتمام کتابت کتاب برای خواهرزاده اش سفید گذاشته است (در ۲ شوال ۶۴۴) و به کتابت عمدہ پرداخته که او کتابت آن را در ۷ جمادی الثانی ۶۴۴ به پایان رسانده است. جالب توجه است که عبدالله عنسی کتابت نسخه را در سنّ و سالی انجام داده که پیش از آن شأن و مقامی به عنوان یک عالم یافته است. نسخه در حقیقت خصلت عالم کاتب را که در این دوره در ین فراوان با آن مواجه می شویم را تأیید می کند.^۲

﴿﴾

۱. آغاز مجلد دوم برابر است با صفحه ۲۲۴ از چاپ قم ۱۴۰۷/۱۹۸۶-۱۹۸۷ (الفصل الثامن والعشرون).

2. See our "Mu tazilism after Abd-ḥabbār".

کتابت کتاب العمده ابن بطریق در مجموعه حاضر، مطلب مهم و قابل تأملی است. در حالی که دو کتاب دیگر، یعنی تنبیه الغافلین حاکم چشمی و شواهد التنزیل حاکم حسکانی که از آیات نازل شده در حق علی بن ابی طالب و اهل بیت علیهم السلام بحث می‌کنند، ابن بطریق در کتاب العمده به گردآوری احادیث بیانگر حق علویان از منابع حدیثی اهل سنت پرداخته و آیات قرآنی مربوط به آن‌ها را تنها در یک فصل گردآوری کرده است.^۱ به نظر مناسب‌تر می‌آمد که در این مجموعه خطی، کتاب خصائص الوحي المبین ابن بطریق که تماماً به بحث از آیات قرآنی نازل در حق اهل بیت علیهم السلام پرداخته، ذکر شود که به موضوع دو کتاب دیگر نزدیکی وثیق‌تری دارد. این‌که چنین امری رخ نداده، دلالت دارد که کتاب خصائص در دسترس عالمان ینی نبوده است.^۲

نسخه حاضر از کتاب العمده ابن بطریق که در تصحیح متن آن توسط مصححان چاپ قم مورد استفاده قرار نگرفته^۳ (اگر نه) کهن‌ترین نسخه از کتاب است حتی از نسخه‌های کتاب موجود در محافل و حلقه‌های امامیه از کتاب است.^۴

۱. فهرست کامل از منابع سنی به همراه طریق روایت ابن بطریق در آغاز کتاب العمده، چاپ قم ۱۴۰۷، ص ۱۸-۲۳ آمده است (فصل فی ذکر طرق اسانید هذا الکتاب).

۲. این را می‌توان بر اساس نبود هیچ‌ذکری از کتاب خصائص الوحي المبین در اجازات باقی مانده از عالمان ینی قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی بیان کرد. برای مثال بنگرید به مقاله مشترکمان:

“The literary-religious tradition”.

۳. بنگرید به قبل، پی‌نوشت چهارم.

۴. مصطفی درایتی (فهرست وارده دست‌نوشته‌های ایران (دنا)، دوازدهم جلد (تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹/۲۰۱۰)، ج ۷، ص ۶۲۷، شماره‌های ۱۹۴۷۹۷-۱۹۴۸۱۸) که بیست و دو نسخه از کتاب موجود در کتابخانه‌های ایران را فهرست کرده و کهن‌ترین آن‌ها مورخ قرن هفتم هجری / سیزدهم میلادی است (کتابخانه مجلس، شماره ۸۹۸۱؛ نسخه به نظر می‌رسد که ریشه ینی داشته باشد (تصاویر دوازدهم تا چهاردهم)؛ ۵ رجب ۸۶۷/۲۶ مارس ۱۴۶۳ و ۱۰ شوال ۹۸۲/۲۳ ژانویه ۱۵۷۵ (هر دو نسخه در شیراز و کتابخانه علامه طباطبائی، شماره‌های ۹۵۱ و ۹۵۲ نگه‌داری می‌شوند) می‌باشند. نسخه ۲۹۹۷ کتابخانه آیت‌الله مرعشی که در ضمن مجموعه‌ای ینی الاصل قرار دارد، علاوه بر تألیفات دیگر، مشتمل بر کتاب عمده ابن بطریق (برگ‌های ۶۹-۱۴۴ ب) و شواهد التنزیل حسکانی (برگ‌های ۱ ب-۶۸ الف) است. نسخه اخیر راجیحی بن حسین بن اسماعیل بن ابراهیم بن اسماعیل بن حسن بن سهیل در ۱۳ شعبان ۱۳۸۱/۲۰ ژانویه ۱۹۶۲ کتابت کرده است. بنگرید به: سید احمد حسینی، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی (قم: چاپخانه مهر استوار، ۱۳۵۴-؟ / ۱۹۷۵-؟)، ج ۸، ص ۱۶۹-۱۷۱. برای نسخه‌های عمده علیهم السلام

صفحه عنوان کتاب (برگ ۱۷۵ الف، تصویر چهارم) متن اجازه روایت متن که ابن بطریق حلّی در حلب به عقیف الدین علی بن محمد بن حامد یمنی صنعانی و فرزندش یاقوت در جمادی الاول ۵۹۶/ فوریه ۱۲۰۰ داده، آمده است. پس از آن نیز اجازه‌ای دیگر از علی بن محمد بن حامد به علی بن احمد بن حسین بن مبارک اکوع به تاریخ ۱۷ ذی الحجه ۵۹۸/ ۷ سپتامبر ۱۲۰۲ آمده است. کل مطالب آمده در صفحه عنوان چنین است:

کتاب العمدة فی عیون صحاح الأخبار فی مناقب / امام الأبرار أمير المؤمنين علي بن أبي طالب وصي المختار / صلى الله عليه وعلى ذريته الأئمة الأطهار تصنيف / الشيخ الإمام الأجل الأوحّد العالم الفاضل الفقيه شمس / الدين نجم الإسلام تاج العلماء سيد النطق مفتی آل الرسول / عليهم السلام أبي الحسين يحيى بن الحسين (?) بن الحسين بن علی بن محمد البطریق / الأَسدي الحلبي ضاعف الله مجده وجدّد سعده / وفي الأصل أيضاً (مشطوب) قرأ عليّ هذا الكتاب من أوله إلى آخره الشيخ الأجل العالم / عقیف الدین علی بن محمد بن حامد الیمنی صنعانی أیده الله وسمع / بقراءته ولده الموفق یاقوت وأجزت لهما روايته عنی متى یشاء (?) کتبه / یحیی بن الحسن بن الحسين بن علی بن محمد البطریق الأَسدي الحلبي بمحروسة / حلب في غرة جمادي الاولى من سنة ست وتسعين وخمسمائة ولله المنّة والحمد / وفي الأصل أيضاً (مشطوب) ناولت علی بن أحمد بن الحسين بن المبارک الاکوع هذا / المجلد وهما یشتملان علی مناقب أهل البيت عليه السلام وأجزت لهما (كذا) روايتهما / عنی عن المصنف وكتب علی بن محمد بن حامد الیمنی صنعانی في سابع عشر / من ذی الحجة من سنة ثمان وتسعين وخمسمائة والحمد لله وحده وصلواته علی محمد وآله.

تعبیر ناولت و اجازات استنساخ شده از روی نسخه اصل (و فی الاصل ایضاً...) دلالت دارد که نسخه از روی نسخه‌ای بوده که علی بن محمد صنعانی آن را نزد ابن بطریق در حلب خوانده و همان نسخه به ین رسیده و نسخه مادر و اساس کتابت برای عبد الله بن زید عنسی

در کتابخانه‌های ایران هم چنین بنگرید به: سید احمد حسینی، التراث العربی المخطوط فی مکتبات ایران العامة، چهارده جلد (قم: منشورات دلیل ما، ۲۰۱۰)، ج ۹، ص ۱۳۷. برای دو نسخه موجود از کتاب العمده در شیراز بنگرید به: محمد برکت، «فهرست الفبایی نسخه‌های تک‌کتابی کتابخانه علامه طباطبائی شیراز»، نسخه پژوهی، جلد دوم (۱۳۸۴/۲۰۰۵)، ص ۱۹۶ به بعد. نسخه شماره ۹۵۱ نیز به نظر می‌رسد که ریشه یمنی داشته باشد.

۱. تعبیر «واخاه» به احتمال بسیار اشاره به مجلد دوم کتاب عمده باشد.

بوده است. علی بن محمد بن حامد صنعانی در کتاب‌های تراجم‌نگاری زیدیان در میان محدثانی سنی که آثار آن‌ها محلّ مراجعه زیدیان بوده، یاد شده است.^۱ مطلب خاصی دربارهٔ گرایش و هویت دینی او دانسته نیست که بتوان به قطعیت بیان کرد. در حالی که ارتباط صنعانی با ابن بطریق در حلب شاید دلالت داشته باشد که وی شیعهٔ دوازده امامی باشد، در نسخهٔ خطی ۲۴۲۱ عاطف افندی از صنعانی و گرایش مذهبی او به تسنن و حنبلی یاد شده است.

نسخهٔ عاطف افندی مشتمل بر کتاب *مختصر نه‌ایة الأمل فی علم الجدل* از ابن معمار بغدادی است که در رمضان ۶۰۵/مارس-آوریل ۱۲۰۹ توسط یاقوت بن عبدالله، غلام علی بن محمد بن حامد صنعانی همدانی (برگ ۱۵۶ ب) کتابت شده و پس از آن ابن معمار اجازه‌ای به یاقوت در آغاز شوال ۶۰۶/اواخر مارس ۱۲۱۰ داده است. در این جا نیز در خصوص ارتباط میان یاقوت و علی بن محمد صنعانی به وضوح او به المضاف الی مولاه السید الاحد الصدر الکبیر عقیف الدین ابی الحسن علی الیمانی (برگ ۱۵۹ ب) معرفی شده است.^۲ بر این اساس گفتهٔ ابن بطریق که پنداشته یاقوت فرزند علی بن محمد (بن‌گرید به قبل) نادرست باشد.

اطلاعات بیشتر دربارهٔ علی بن محمد بن حامد در نسخهٔ ینی که مشتمل بر کتاب *مناقب علی بن ابی طالب* تألیف ابن مغازلی واسطی (متوفی ۴۸۳/۱۰۹۰) که (به نحو غیر مستقیم) مبتنی بر نسخه اصل کتابت شده توسط عالم دوازده امامی ابوالحسن علی بن محمد بن حسن بن

۱. ابراهیم بن قاسم شهاری، *طبقات الزیدیه الکبری (القسم الثالث)* ویسمی بلوغ المراد الی معرفة الاسناد، سه جلد، تحقیق عبدالسلام بن عباس وحیه (مک لین، ویرجینیا: مؤسسه الامام زید بن علی الثقافیه، ۲۰۰۱/۱۴۲۱)، ج ۳، ص ۱۵۲۳-۱۵۲۷، شمارهٔ ۸۶۴.

۲. برای توصیف مختصر از نسخه بن‌گرید به: رمضان ششن، *مختار من المخطوطات العربیه النادرة فی مکتبات ترکیا* (استانبول: ایسار، ۱۹۹۷)، ص ۱۵۸ به بعد، شمارهٔ ۲۲۲؛

Shīshīn, "Esquisse d'une histoire du développement des colophons dans les manuscrits musulmans," *Scribes et manuscrits du Moyen-Orient*, ed. François Deroche (Paris: Bibliothèque nationale de France, 1997), 200 no. 21.

نسخهٔ اخیر توسط میلر در رسالهٔ دکترایش نیز مورد استفاده و مراجعه بوده است. بن‌گرید به:

Larry B. Miller, *Islamic Disputation Theory: A study of the development of dialectic in Islam from the tenth through fourteenth centuries* (PhD thesis, Princeton, 1984), 170ff.

ابی نزار ابن شرفیه واسطی در ۵۸۵/۱۱۸۹-۱۱۹۰ در واسط، آمده است.^۱ راوی متن، عمران بن حسن بن ناصر شتوی عذری (متوفی پس از ۶۳۰/۱۲۳۲-۱۲۳۳) عالم زیدی برجسته قرن هفتم هجری / سیزدهم میلادی ینی است^۲ که خود مناقب ابن مغازلی را نزد بهاء الدین علی بن احمد بن حسین اکوع بر اساس نسخه ای کتابت شده از نسخه ابن شرفیه در ۵۹۹/۱۲۰۳ کتابت کرده، خوانده و نسخه خود را از روی نسخه ابن شرفیه در ۶۲۳/۱۲۲۶

۱. نسخه ینی تبار در کتابخانه اسلامی در تهران بوده است. وضعیت کنونی کتابخانه مذکور و مکان نسخه نامعلوم است. تصویرهای از نسخه اصل در کتابخانه مرعشی (قم، نسخه عکسی ۱۸۷؛ بنگرید به: محمد علی حائری، فهرست نسخه های عکسی کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (قم: کتابخانه بزرگ حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۳۶۹ ش/۱۴۱۱/۱۹۹۰)، ج ۱، ص ۱۷۰ به بعد) و کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (بنگرید به: محمد تقی دانش پژوه، فهرست میکروفیلم های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۴۸-۱۳۶۳ ش/۱۹۶۹-۱۹۸۴)، ج ۳، ص ۳۱) موجود است. هم چنین بنگرید به: عبدالعزیز طباطبائی، اهل البيت فی المكتبة العربية (قم: مؤسسه آل البيت، ۱۴۱۷/۱۹۹۶)، ص ۵۴۸-۵۸۴، شماره ۷۲۰؛ درایتی، فهرست واره، ج ۱۰، ص ۶۹، شماره ۲۷۳۵۷۴. نسخه خطی مشتمل بر اجازه داده شده این بطریق به علی بن محمد بن حامد و فرزندش یاقوت برای روایت عمده نیز هست که پس از آن اجازه داده شده علی بن محمد به علی بن احمد بن حسین اکوع (در حاشیه صفحه ۱ به دست خط متفاوتی آمده است (تصویر پانزدهم). بر اساس نسخه ینی، مناقب ابن مغازلی توسط محمد باقر بهبودی (تهران، ۱۳۹۴ ق/۱۹۷۴) تصحیح و منتشر شده و بهبودی به تفصیل طریق روایت کتاب (ص ۳۲ به بعد) را ذکر کرده است. چاپ اخیر چندین بار در بیروت به همراه بخشی از مقدم، مصحح تجدید چاپ شده که معمولاً در چاپ ها حذف شده است. تصحیح دیگر متن بر اساس نسخه ای ینی (مورخ ۱۶ رمضان ۱۲۸۸/۲۹ نوامبر ۱۸۷۱) توسط ابو عبدالرحمان ترکی بن عبدالله و ادعی (صنعا، دار الآثار، ۱۴۲۴/۲۰۰۳) انجام شده است. درباره ابن شرفیه که به خطا نویسنده کتاب عیون الحکم والمواعظ معرفی می شود و اثری مشتمل بر اقوال منسوب به علی بن ابی طالب علیه السلام است (تصحیح حسین حسینی بیرجندی، قم: دار الحدیث، ۱۳۷۶ ش/۱۹۹۷) بنگرید به: حسن انصاری، «ابن شرفیه و کتاب عیون الحکم والمواعظ»، کتاب ماه دین، ۳۵ (۱۳۷۶ ش/۱۹۹۷)، ص ۱۲-۱۵. درباره ابن مغازلی نیز بنگرید به: «ابن مغازلی واسطی»، دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۴، ص ۶۴۷ به بعد.
۲. درباره او بنگرید به: احمد بن صالح ابن ابی الرجال، مطلع البدور و مجمع البحور فی تراجم رجال الزیدیه، چهار جلد، تحقیق محمد الدین بن محمد بن منصور المؤیدی (صعده: مرکز اهل البيت للدراسات الاسلامیه، ۲۰۰۴)، ج ۳، ص ۳۹۵-۳۹۷، شرح حال شماره ۹۷۶؛ شهاری، طبقات الزیدیه الکبری، ج ۲، ص ۸۳۳-۸۳۹، شرح حال شماره ۵۲۷؛ عبدالسلام بن عباس الوجیه، اعلام المؤلفین الزیدیه (مک لین، ویرجینیا: مؤسسه الامام زید بن علی الثقافیه، ۱۴۲۰/۱۹۹۹)، ص ۷۳۶ به بعد، شرح حال شماره ۸۰۱؛ امین فؤاد سید، مصادر تاریخ الیمن فی العصر الاسلامی (قاہرہ: المعهد العلمی للآثار الشرقیة، ۱۹۷۴)، ص ۱۲۶، شماره ۱۲.

کتابت کرده است،^۱ در آغاز آن طریق و اسناد روایت خود به کتاب در آغاز متن آورده است (عمران کسی است که عبارت اخبرنا در آغاز عبارت به او بازمی‌گردد):

...أخبرنا الفقيه الأجل الزاهد بهاء الدين علي بن أحمد بن الحسين الأکوع قراءةً عليه وأنا أسمع في جمادى الآخرة من سنة تسع وتسعين وخمسمائة بمسجد المدرسة المنصورية بقريه حوث، قال: أخبرنا علي بن محمد بن حامد الصنعاني اليميني بمكة حرسها الله تعالى في العشر الوسطى من شهر ذي الحجة آخر شهر سنة ثمان وتسعين وخمسمائة مناولةً قال: أخبرنا أبو الحسن علي بن أبي الفوارس بن أبي نزار ابن الشرفية، قال: أخبرنا الشيخ المعمر صدر الدين المقرئ صدر الجامع بواسط أبوبكر ابن الباقلاني المقرئ والقاضي جمال الدين نعمت الله بن العطار، والقاضي الأجل العدل عز الدين هبة الكريم ابن الحسن بن الفرخ بن علي بن حبان ش رحمه الله رواه في شهر الله الأصم رجب من سنة إحدى وتسعين وخمسمائة قال: أخبرني أبي العدل أبو الحسن علي بن محمد الجلابي الخطيب المصنف رحمه الله المعروف بابن المغازلي قال....

سلسله روایت طریق کتاب که عمران بن حسن آورده، اطلاعاتی را که در اجازه ابن بطریق به علی بن محمد بن حامد آمده تکمیل می‌کند. عمران بیان داشته که او متن کتاب ابن مغازلی را نزد استادش بهاء‌الدین اکوع در مدرسه منصوریه شهر حوث در جمادی الثانی ۵۹۹/فوریه مارس ۱۲۰۳ خوانده و بهاء‌الدین اکوع نیز متن را نزد علی بن محمد بن حامد در مکه (زمانی که صنعانی در مکه آن جا اقامت داشته پیش از آن که به بغداد برود، بنگرید به قبل) خوانده است.

براین اساس شاید حتی بتوان با اطمینان گفت که در مکه بوده که بهاء‌الدین اکوع کتاب العمده ابن بطریق را نزد علی بن محمد صنعانی خوانده و کتاب العمده و المناقب را با خود به یمین برده و در آن جا به روایت کتاب برای شاگردانش پرداخته است. فزون تر آن که بر اساس مطالب عمران، علی بن محمد صنعانی، کتاب المناقب ابن مغازلی را نزد ابن شرفیه احتمالاً در واسط خوانده است.

۱. بنگرید به: ابن مغازلی، المناقب، تصحیح بهبودی، ص ۳۲۹. هم چنین بنگرید به نسخه عکسی مرعشی، شماره ۱۸۷ (تصویر شانزدهم).

بهاء الدین علی بن احمد بن حسین بن مبارک بن ابراهیم بن محمد بن ابراهیم اکوع (زنده در ۱۲۲۹/۶۲۷-۱۲۳۰) یکی از اصحاب امام المنصور بالله بوده که نزد او تحصیل می‌کرده، هرچند راوی برخی آثار برای امام زیدی نیز بوده است.

زمانی که بهاء الدین نزد المنصور رکن الدین سلیمان بن ناصر سحولی (متوفی پس از ۱۲۰۳/۶۰۰-۱۲۰۴) کتاب *شمس الشریعة الاسلام فی فقه اهل البیت* را می‌خوانده،^۲ از ربیع الثانی ۶۰۱/دسامبر ۱۲۰۴ به بعد، بهاء الدین هم چنین فتاوی المنصور بالله را که او صادر می‌کرده، مکتوب می‌کرده است. فتاوی مذکور که به کتاب *الکفاره* رسیده، به نام *اختیارات المنصورية* نیز شناخته می‌شود.^۳

المنصور بالله در حقیقت خود کسی بود که بهاء الدین را به مکه فرستاد و در آن جا بهاء الدین موفق به دیدار علی بن محمد بن حامد شده بود و از طریق بهاء الدین بود که المنصور بالله از علی بن محمد صنعانی اجازه روایت داشت.^۴ *سواى اختیارات المنصورية*،

۱. درباره او بنگرید به: ابن ابی الرجال، *مطلع البدور*، ج ۳، ص ۱۹۴-۱۹۸، شرح حال شماره ۵۸۱؛ شهاری، *طبقات الزیدية الكبرى*، ج ۲، ص ۶۹۸-۷۰۳، شرح حال شماره ۴۱۶. پدرش احمد و فرزندش عبدالله نیز عالمانی مشهور بوده‌اند. درباره خاندان اکوع بنگرید به: القاضی اسماعیل بن علی اکوع، *هجر العلم ومعاقله فی الیمن*، شش جلد (بیروت/دمشق، دارالفکر/دارالفکر المعاصر، ۱۴۱۶/۱۹۹۵)، ج ۴، ص ۲۱۱۰-۲۱۲۷، شماره ۴۰۳. کتابخانه ملی برلین مجموعه‌ای از رسائل امام قاسم بن ابراهیم (نسخه خطی گلاسر ۱۰۱، کتابت شده در شعبان ۱۱۴۹/۵۴۴) را در اختیار دارد، بهاء الدین آن را خوانده است و در چند جای نسخه بلاغ قرائت به خط او نیز آمده است. برای توصیف مختصر مجموعه مذکور بنگرید به:

Wilhelm Ahlwardt, *Verzeichnis der arabischen Handschriften der Königl. Bibliothek zu Berlin* 1-10 (Berlin: A.W. Schade, 1887-1899 [repr. Hildesheim: Olms, 1980-1981]), vol. 4: 290f. no. 4876.

۲. برای کتاب و مؤلفش بنگرید به: ابن ابی الرجال، *مطلع البدور*، ج ۲، ص ۳۷۵-۳۷۷، شرح حال شماره ۶۴۲؛ شهاری، *طبقات الزیدية الكبرى*، ج ۱، ص ۴۷۸-۴۸۱، شرح حال شماره ۲۸۱؛ سید احمد حسینی، *مؤلفات الزیدية*، سه جلد (قم: مکتبه آیت الله العظمی المرعشی النجفی، ۱۴۱۳/۱۹۹۲-۱۹۹۳)، ج ۲، ص ۲۱۳ به بعد، شماره ۲۰۷۱. برای نسخه‌های موجود از کتاب بنگرید به: *وجیه، اعلام المؤلفین الزیدية*، ص ۴۷۰-۴۷۱، شرح حال شماره ۴۶۶.

۳. کتاب به صورت خطی در دسترس است. بنگرید به: *وجیه، اعلام المؤلفین الزیدية*، ص ۶۵۳ به بعد، شرح حال شماره ۶۸۰..

۴. بنگرید به: عبدالله بن حمزه، *الشافی*، ج ۱، ص ۱۴۹ و موارد متعدد دیگر.

بهاء‌الدین هم چنین کتاب الاخبار الاربعون الوسيلة الى رب العالمين من فضائل اميرالمؤمنين را نگاهشته که به صراحت برگرفته از کتاب مناقب اميرالمؤمنين علي بن ابي طالب ابن مغزلی است.^۱

عبدالله بن زید عنسی متن کتاب العمده را با بیان طریق متصل خود به مؤلف کتاب آغاز کرده است. براین اساس می‌توان دریافت که بهاء‌الدین علی بن احمد اکوع نیز به نوبه خود راوی کتاب برای شاگردش احمد بن محمد شعله (شعلة الاکوع) بوده که او نیز اجازه روایت کتاب را به شاگرد عبدالله بن زید، کاتب نسخه حاضر از متن کتاب المناقب داده است که وی نسخه مادر حلبی کتاب المناقب را به عنوان نسخه اصل در اختیار داشته است. اسناد عبدالله بن زید عنسی (برگ های ۱۷۵ ب، سطور ۲-۸) (تصویر پنجم) در روایت کتاب چنین است:

أخبرنا الشيخ الأجل الفاضل العالم الكامل أحمد بن محمد المعروف بشعلة كتابة وإجازة/ قال أخبرنا الفقيه الفاضل بهاء‌الدین علي بن أحمد بن الحسين المعروف بالأکوع مناولة/ قال أخبرنا عفيف الدين علي بن محمد بن حامد اليميني الصنعاني مناولة في سابع/ عشر من ذي الحجة من سنة ثمان وتسعين وخمسمائة قال أخبرني يحيى بن الحسن/ بن الحسين بن علي بن محمد بن البطريق الأسدي الحلبي بمحروسة حلب في غرة/ جمادى الأولى من سنة ست وتسعين وخمسمائة قراءة وهو المصنف لهذا الكتاب.

کتابخانه امروزیانا شهر میلان، نسخه ای دیگر از کتاب العمده ابن بطریق را در اختیار دارد که اطلاعات بیشتری در خصوص روایت کتاب در میان زیدیان یمنی در بردارد.^۲

۱. بهاء‌الدین علی بن احمد اکوع، الاخبار الأربعة الوسيلة الى رب العالمين من فضائل اميرالمؤمنين، تحقيق عبدالسلام بن عباس الوجيه (عمان: مؤسسة الامام زيد بن علي الثقافية، ۲۰۰۳). در آغاز متن (ص ۱۳ به بعد) او طریق روایت خود در نقل کتاب المناقب ابن مغزلی را به تفصیل چنین ذکر کرده است: «فقد أخبرني الشيخ الأجل النجيب عفيف الدين علي بن محمد بن حامد اليميني الصنعاني أيداه الله بمكة حرسها الله في شهر ذي الحجة من شهر سنة ثمان وتسعين وخمسمائة، قال: أخبرنا الشيخ الإمام الأجل الأوحده العالم الفقيه شمس الدين نجم الإسلام تاج العلماء سديد النطق أبو الحسن يحيى بن الحسن بن الحسين بن علي بن محمد البطريق الأسدي الحلبي ضاعف الله مجده قراءة عن الشيخ المعمر صدر الدين المقرئ صدر الجامع بواسط أبو بكر بن عبدالله بن منصور بن عمران الباقلاني المقرئ عن القاضي العدل أبي عبدالله محمد بن علي بن محمد بن محمد بن محمد الجلابي رحمه الله تعالى عن أبيه القاضي العدل أبي الحسين علي بن محمد بن محمد بن الجلابي الخطيب الشافعي المعروف بابن المغازلي الواسطي قال...». طریق ذکر شده نشان می‌دهد که اکوع تصمیم به نگارش گزیده‌ای از روایات آورده توسط ابن مغزلی را داشته که در کتاب العمده نیز آمده، جز آن‌که در کتاب اخیر او به طریق متصل به خود ابن مغزلی به روایت پرداخته است.

2. C 96. Cf. Oscar Löfgren and Renato Traini, *Catalogue of the Arabic Manuscripts of the Biblioteca Ambrosiana*. Vol. II: Nuovo Fondo: Series A-D (Nos. 1-830) (Vicenza: N. Pozza, 1981), 170 no. 352.

صفحه عنوان نسخه در آن جا (برگ ۲ الف، تصویرنهم) به همان شکل که در نسخه عبدالله بن زید عنسی آمده، ذکر شده است:

کتاب العمدة في عيون صحاح الأخبار/ في مناقب إمام الأبرار أمير المؤمنين /علي بن أبي طالب وصي المختار/ صلى الله عليه وعلى ذريته الأئمة الأطهار/ تصنيف الشيخ الإمام الأجل الأوحى العالم/ الفاضل الفقيه شمس الدين نجم الإسلام/ تاج العلماء سديد النطق مقني / آل الرسول ﷺ أبي الحسين / يحيى بن الحسن بن الحسن (كذا) بن الحسين بن علي بن / محمد بن البطريق الأسدي الحلبي ضاعف الله مجده. متن نیز با همان سلسله سند که عبدالله بن زید عنسی آورده، آغاز شده است که دلالت دارد کتاب به طریق متصل به ابن بطریق به طریق علی بن محمد بن حامد الیمانی الصنعانی از علی بن احمد بن الحسین بن المبارک الاکوع از احمد بن محمد شعله (شعلة الاکوع) (برگ ۲، تصویر دهم) روایت شده است:

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين أخبرنا الشيخ الأجل العالم الفاضل أحمد بن محمد بن القسم الأكوع قراءةً عليه قال أخبرنا الفقيه الفاضل الإمام بهاء الدين علي بن أحمد بن الحسين المعروف بالأكوع (رضي الله عنه، إضافة في الهامش) مناولةً قال أخبرنا عفيف الدين علي بن محمد بن حامد اليماني الصناني مناولةً في سابع عشر من ذي الحجة من سنة ثمان وتسعين وخمسمائة قال أخبرنا يحيى بن الحسين بن الحسن بن علي بن محمد البطريق الأسدي الحلبي بحروسة حلب في غرة جمادى الأولى من سنة ست وتسعين وخمسمائة قراءةً هو المصنف لهذا الكتاب....

متن استنساخ شده کتاب نیز به دو مجلد تقسیم شده و عبارات پایانی مجلد اول (برگ ۱۳۷، تصویر یازدهم) نیز دقیقاً همان مطلبی است که در نسخه کتابت شده توسط عبدالله بن زید عنسی آمده است. در حالی که کاتب نسخه امروزیانا هویتش شناخته نیست، در حاشیه برگ ۱۳۷ نسخه، یادداشتی به قلم معاصر کهنسال تر عبدالله بن زید عنسی، یعنی حمید بن احمد بن محمد بن احمد محلی صنعانی (متولد ۵۸۲/۱۱۸۶، متوفی ۶۵۲/۱۲۵۴) آمده که خود عالم و فقیه برجسته زیدی بوده^۱ و بیان داشته که او کتاب را با نسخه ای دیگر که بر

۱. درباره او بنگرید به: ابن ابی الرجال، مطلع البدور، ج ۲، ص ۲۴۵-۲۵۱، شرح حال شماره ۵۲۰؛ شهراری، طبقات الزیدیه الکبری، ج ۱، ص ۴۲۱-۴۲۴، شرح حال شماره ۲۴۷؛ وجیه، اعلام المؤلفین الزیدیه، ص ۴۰۷-۴۱۰، شرح حال شماره ۴۰۸؛ امین فؤاد سید، مصادر التاریخ الیمین، ص ۱۲۷ به بعد، شماره ۱۳.

بهاء الدین علی بن احمد بن حسین بن مبارک اکوع خوانده شده، مقابله کرده و کار مقابله نیز در اول شعبان ۶۴۰/۲۴ ژاویه ۱۲۴۳ به پایان رسیده است. حمید محلی در ادامه متذکر شده که او عمده رانزد علی بن احمد اکوع خوانده و از وی اجازه روایت کتاب را از او به طریق استادش به مؤلف اخذ کرده است. متن کامل مطالبی که محلی آورده، چنین است:

نجز الجزء الأول من عیون صحاح الأخبار فی مناقب إمام الأبرار علی بن أبي طالب صلوات الله علیه وسلامه / یتلوه فی الجزء الثاني قوله ﷺ لعلي عليه السلام خالص النعل والحمد لله رب العالمين وصلواته على سيد المرسلين محمد وعلى أهل بيته الطيبين وصحبه المكرمين وسلامه / قوبل على النسخة الواردة من الشبام وهي النسخة المسموعة لمن روينا عنه وأجازها لنا وهو الفقيه الفاضل بهاء الدين علي بن أحمد رضي الله عنه وصح ذلك بقدر الإمكان وفرغ منه في أول شعبان سنة أربعين وستمئة وكتب مالك الكتاب حميد بن أحمد بن محمد المحلي حامداً لله تعالى على عميم نواله ومصلياً على سيدنا محمد وآله.^۱

عبارت های این یادداشت و شباهت های میان دو نسخه دلالت دارد که نسخه کتابت شده توسط عبدالله بن زید عنسی و نسخه تحت تملک حمید محلی از روی نسخه اصل کتابت شده از روی نسخه ای از روی نسخه اصل عمده ابن بطریق کتابت شده در حلب، کتابت شده و نسخه در اختیار حمید محلی، اندکی پیش از ۶۴۰/۱۲۴۳ توسط کاتبی ناشناس و توسط عنسی در ۶۴۴/۱۲۴۶ کتابت شده است.

فزون تر آن که در حالی که محلی نسخه رانزد بهاء الدین اکوع خوانده، عبدالله عنسی که ده یا پانزده سال جوان تر از محلی بوده، نسخه را بایک واسطه یعنی شعله الاکوع از بهاء الدین در روایت خود داشته است.

در کتابخانه آل الوزیر در هجرة السر نسخه ای دیگر از کتاب عمده ابن بطریق وجود دارد که در قرن هفتم هجری / سیزدهم میلادی یا هشتم هجری / چهاردهم میلادی کتابت شده و مشتمل بر دو مجلد کتاب است.

در پایان جلد اول اجازه ابن بطریق به علی بن محمد بن حامد یعنی صنعانی گفته شده که از روی نسخه اصل کتابت شده است (فی نسخه علیها خط المصنف یحیی بن الحسن).

۱. هم چنین بنگرید به صفحه عنوان (برگ ۲ الف، تصویرنهم) که در آن جا محلی به عنوان مالک نسخه یاد شده است.

مشخص است که نسخه اخیر نیز (مستقیم یا غیرمستقیم) مبتنی بر نسخه مادر کتابت شده در حلب است.^۱

۱. بنگرید به: عبدالله محمد حبشی، فهرست مخطوطات بعض المكتبات الخاصة في اليمن (لندن، مؤسسة الفرقان، ۱۹۹۴)، ص ۶۷، شماره ۱۲۱؛ وجیه، مصادر التراث، ج ۲، ص ۳۷۰ به بعد، شماره ۲۳. نسخه برای نویسندگان مقاله قابل دسترسی نبود. گمان و ظن حبشی که نسخه در ۵۹۶ کتابت شده، بر اساس اطلاعات و توصیفات تفصیلی تر نسخه‌ای که وجیه آورده، نادرست است. در کتابخانه‌های یمن نسخه‌های دیگری از کتاب که در ادوار بعدی کتابت شده، موجود است: ۱. نسخه المكتبة الشرقية، شماره ۴۴۶، کتابت شده در ۱۷ رجب ۱۰۸۶/۷ اکتوبر ۱۶۷۵. بنگرید: احمد عبدالرازق رقیحی، عبدالله حبشی و علی وهاب آنسیف، فهرست مخطوطات مكتبة الجامع الكبير صنعاء، چهار جلد (صنعاء): وزارت الاوقاف والارشاد، ۱۹۸۴/۱۴۰۴، ج ۱، ص ۴۱۳. هم چنین بنگرید به: قائم بالخطوط العربية المصورة بالميكروفيلم من الجمهورية العربية اليمنية (قاهره: مطبعة دار الكتب، ۱۹۶۷)، ص ۳۰ (میکروفیلم ۲۱۹۲)؛ ۲. نسخه خطی المكتبة الغربية، شماره ۲۶۶۴، مورخ محرم ۱۰۵۲/۱ آوریل مه ۱۶۴۲. بنگرید به: احمد محمد عیسوی و دیگران، فهرس المخطوطات اليمنية لدار المخطوطات المكتبة الغربية بالجامع الكبير، صنعاء، دو جلد (قم: مكتبة سماحة آية الله العظمى المرعشي النجفي الكبير، الخزانة العالمية للمخطوطات الاسلامية، مركز الوثائق والتاريخ الدبوماسي، وزارة الخارجية للجمهورية الاسلامية الايرانية، ۲۰۰۵/۱۴۲۶)، ج ۲، ص ۱۵۱۸؛ ۳. نسخه مکتبی محمد بن قاسم الوجیه، نسخه بدون تاریخ و ضمن مجموعه که هم چنین مشتمل بر جواهر العقدين في فضائل الشرفين تأليف نورالدين سمهودي شافعي (متوفی ۱۵۰۵/۹۱۱-۱۵۰۶) (منتشر شده در دو جلد، بغداد: وزارت الاوقاف والشؤون الدينية، ۱۹۸۴-۱۹۸۷)؛ مجموعه در زمان مسوری و المنصور بالله قاسم بن محمد بن علی و فرزندش المؤید بالله محمد همراه با بلاغ مسوری در دست بوده است. بنگرید به: وجیه، مصادر التراث، ج ۲، ص ۶۲۹؛ ۴. نسخه عبدالرحمان شایم، که مجموعه‌ای مشتمل بر تنسیه العافلين حاکم جشمی (استنساخ شده در ۱۰۵۱/۱۶۴۱-۱۶۴۲) و عمده ابن بطریق بوده است. بنگرید به: وجیه، مصادر التراث، ج ۲، ص ۹۷. نسخه در اصل مشتمل بر شواهد التنزیل بوده و احتمالاً از روی مجموعه عنسی کتابت شده است. فزون تر ۵. دیگر نسخه کهن بی تاریخ از مجلد دوم متن که یمنی الاصل است و در کتابخانه امپروزیانا نگه داری می شود (MS F245). بنگرید به:

Löfgren and Traini, Catalogue of the Arabic manuscripts in the Biblioteca Ambrosiana: Nuovo fondo, series F, 123 no. 1538.

مشخص نیست که نسخه در یمن کتابت شده یا در جایی دیگر. ۶. کتابخانه ملی برلین نیز نسخه‌ای یمنی الاصل (گلاس ۲۴) دارد که مشتمل بر منتخباتی از کتاب عمده ابن بطریق است که در ۱۷۳۶/۱۱۴۹ کتابت شده است. بنگرید به: Ahlwardt, Verzeichnis, vol. 9: 220f. no. 9687.

بخش مذکور از نسخه اخیر با عنوان «ابطال شبه المتأولين لنص ولاية امير المؤمنين لمؤلف مجهول» توسط محمداکظم محمودی در ضمن میراث حدیث شیعه، تدوین مهدی مهریزی و علی صدرایی خوئی (قم، مرکز تحقیقات دار الحدیث، ۱۳۸۰/ش ۲۰۰۱)، ج ۶، ص ۸۳-۱۰۴ منتشر شده است. درباره این چاپ هم چنین بنگرید به: حسن انصاری، «ابوالقاسم بستی و کتاب منسوب به ابن بطریق»، کتاب ماه دین، شماره‌های ۵۳-۵۴ (۱۳۸۰-۱۳۸۱/ش ۲۰۰۱-۲۰۰۲)، ص ۶۸.

عمده ابن بطریق یا مناقب ابن مغازلی به واسطه بهاء الدین اکوع در میان عالمان یمنی تداول گسترده‌ای یافته است. سواى المنصور بالله،^۱ حمید بن احمد محلی، احمد بن محمد شعله الاکوع (که بهاء الدین به وی اجازه روایتی در ۶۲۷/۱۲۲۹-۱۲۳۰ داده^۲ و عمران بن حسن شتوی عذری، بهاء الدین دانسته است که کتاب یا دو کتاب را به فرزندش، عبدالله بن علی بن احمد^۳ و علی بن حمید بن احمد بن ولید قرشی (متوفی ۶۳۵/۱۲۳۷-۱۲۳۸) تدریس می‌کرده است.^۴ بهاء الدین هم چنین مناقب ابن مغازلی را به محیی الدین محمد (یا حمید) بن احمد بن

۱. بر طبق گفته محمد بن متوکل علی الله مطهر بن یحیی بن مطهر بن قاسم (متوفی ۷۲۸/۱۳۲۷-۱۳۲۸) او مناقب ابن مغازلی را از طریق پدرش که او نیز به نوبه خود کتاب را از المنصور بالله روایت کرده، در روایت خود داشته است. بنگرید به: شهارى، طبقات الزيدية الكبرى، ج ۲، ص ۱۰۷۲ به بعد، شرح حال شماره ۶۷۸.
۲. بنگرید به: شهارى، طبقات الزيدية الكبرى، ج ۲، ص ۶۹۸-۷۰۳، شرح حال شماره ۴۱۶. هر دو کتاب به صراحت توسط شعله الاکوع در اجازه اش به عبدالله بن زید عنسی ذکر شده است. هم چنین بنگرید به مقاله مشترک در دست انتشارمان:

“Transmission of Knowledge in 7th /13th century Yemen: The case of Abd Allāh b. Zayd al- Aīṣ”.
فزون تر آن که امام المهدی لدین الله احمد بن حسین بن قاسم (متوفی ۶۵۶/۱۲۵۸) نیز کتاب عمده ابن بطریق را نزد شعله خوانده است. بنگرید به:

“The literary-religious tradition,” §7 (Arabic text).

۳. عبدالله خود نیز کتاب عمده را برای شاگردش بدرالدین محمد بن سلیمان بن احمد بن محمد بن احمد بن محمد بن احمد بن علی بن حسن معروف به ابن ابی رجال (متوفی ۷۳۰/۱۳۲۹-۱۳۳۰) یکی از برجسته ترین فقیهان عصرش روایت کرده است. بنگرید به: شهارى، طبقات الزيدية الكبرى، ج ۲، ص ۹۷۲ به بعد، شرح حال شماره ۶۱۵. بنگرید به همو، ج ۲، ص ۶۱۸ به بعد، شرح حال شماره ۳۷۳.

۴. او فرزند محیی الدین ابن ولید قرشی انف (متوفی ۶۲۳/۱۲۲۶) است (بنگرید به: وجیه، اعلام المؤلفین، ص ۶۷۷، شرح حال شماره ۷۱۳) و نویسنده کتاب شمس الاخبار المتتقی من کلام النبی المختار، کتابی که وی در آن طریق روایت خود در نقل کتاب عمده را چنین ذکر کرده است (هم چنین بنگرید به تألیف مشترک در دست انتشارمان:

Licence to transmit. The spread of Mu tazilān and Zaydī thought as documented in ijāzas. Volume Two: Yemen up to the Imām Yaḥyā b. Ḥamza (d. 749 /1348-1349), Text 4):

«ومن ذلك كتاب العمدة في عيون صحاح الأخبار تصنيف الشيخ الإمام الأجل الأوحى العالم الفاضل الفقيه شمس الدين فخر الإسلام أبي الحسن يحيى بن الحسن بن الحسين بن علي بن محمد البطريق الأسدي الحلي والطريق في ذلك هو ما أخبرني الفقيه الأجل الفاضل بهاء الدين علي بن أحمد بن الحسين المعروف بالأكوع مناولة في مدة من سنة تسع وتسعين وخمسمائة بالمدرسة المنصورية ببحوث قال أخبرنا عفيف الدين علي بن محمد بن حامد اليميني الصنعاني مناولة في سابع عشر من ذي الحجة من سنة ثمان وتسعين وخمسمائة قال أخبرنا يحيى بن الحسين المصنف يبلغ به النبي ﷺ».

علی بن ولید قرشی عنف (متوفی ۶۲۳/۱۲۲۶)،^۱ مفضل بن علی بن مظفر علوی عباسی (صفحه ۳۳۰ مناقب ابن مغازلی) وقاضی منصور بن اسماعیل بن قاسم طائی (ص ۳۳۰ مناقب ابن مغازلی) تدریس کرده است.^۲

از میان معاصران و شاگردان بهاء‌الدین، اهمیت ابن بطریق به عنوان راوی احادیث و کتاب‌های حدیثی اهل سنت و خاصه کتاب عمده او تأثیر شگرف و روشنی در کتاب‌های المنصور بالله دارد.

المنصور بالله در کتاب شرح الرسالة النافعة بادلّة الواقعة في تبیین الزيدية ومذاهبهم، ۱۸۰ حدیث سنی به نقل از کتاب العمدة ابن بطریق نقل کرده و به علت حجم گسترده مطالب نقل شده از کتاب عمده ابن بطریق آن را حتی می‌توان تلخیصی از کتاب عمده در نظر گرفت.^۳ کتاب عمده ابن بطریق اهمیت مشابهی در نگارش کتاب الشافي المنصور بالله داشته است. اهمیت کتاب را از بیان طریق روایت آثار مختلف که المنصور بالله برای روایت از منابع سنی

۱. اسناد روایت کتاب مناقب ابن مغازلی در ابن ولید، جواب الناطق الصادق محل الشبهة كتاب الفائق فيما خالف فيه ابن ملاحمي مذاهب الزيدية في الامامة، تحقيق فيصل عون (قاهره: دار الآفاق العربية، ۲۰۱۰)، ص ۱۲۲ آمده است. از گرگور شوارب (Gregor Schwarb) که متن کتاب را در اختیارمان قرار داد، تشکر می‌کنیم. برای مدرکی از این که ابن ولید خود نسخه‌ای از کتاب مناقب داشته بنگرید به: ابن مغازلی، مناقب، ص ۳۳۰؛ نسخه عکسی مرعشی ۱۸۷، ص ۱۵۷ (تصویر شانزدهم). درباره ابن ولید قرشی بنگرید به مقاله مشترکمان:

“Mu tazilism after Abd-abbār (d. 415 /1025): Abū Rashīd al-Nīsābūrī’s *Kiṭāb Masā’il al-khilāf fi l-uṣūl*”.

۲. دوا اجازه در مناقب، ص ۳۳۰ به بعد نقل شده است. هم‌چنین بنگرید به نسخه خطی مرعشی، عکسی ۱۸۷، برگ ۱۵۷ (تصویر شانزدهم). متن اجازه بر اساس آنچه که در نسخه آمده چنین است: «اللّٰه حسبي قد أجزت للأمير الأجل السيد الأمير نظام الدين ولي أمير المؤمنين المفضل بن علي بن المظفر العلوي العباسي كتاب المناقب لابن المغازلي، أن يرويه عني على الوجه الصحيح بشروط السماع، وناولته ذلك، وكتبه علي بن أحمد بن الحسين الأكوغ في شهر الحجة من شهور سنة أثنى عشر وستمئة وكذلك أجزت ذلك للقاضي الأجل منصور بن اسماعيل بن قاسم الطائي على الوجه الصحيح في الوقت المؤرخ والسلام وصلّى الله على محمد وآله».

۳. كتاب الرسالة النافعة بالأدلة الواقعة في تبیین الزيدية ومذاهبهم وذكر فضائل أمير المؤمنين ﷺ وتقدير الأدلة على الإمامية وسنن من خرج عن الشيعة المحققين من الإمامية والباطنية والمطرفية در مجموع رسال الامام المنصور بالله عبدالله بن حمزة، تحقيق عبدالسلام بن عباس الوجيه (صنعا: مؤسسة الامام زيد بن علي الثقافية، ۲۰۰۲/۱۴۲۲)، ج ۱، ص ۳۸۱-۴۹۱. مصحح دریاورقی تخریج احادیث نقل شده از عمده ابن بطریق را متذکر شده است.

آورده،^۱ می‌توان دریافت که در اکثر موارد به طریق ابن بطریق است؛ بلکه بیان همان طریق اسانیدی است که ابن بطریق در آغاز کتاب عمده خود در بیان طریقش به روایت آثار سنی آورده است.^۲ ابن بطریق هم چنین به عنوان منبع اصلی کتاب العقد الثمنین برای المنصور بالله بوده، کتابی که علیه امامیه نوشته شده است. علی‌رغم ماهیت جدلی آن، المنصور بالله هر جا که قصد روایت از احادیث سنی در باب فضائل را دارد، به ابن بطریق استناد کرده است.^۳ روایت از طریق ابن بطریق اهمیت خاصی در فصل اختصاص یافته به نقل احادیث درباره مهدی (احادیث فی المهدی علیه السلام)^۴ از کتاب مفقود او کشف المخفی فی مناقب المهدی

۱. الشافعی، ج ۱، ص ۱۴۹-۱۷۹ (به نحو معمول و متداول المنصور بالله از ذکر نام عمده به عنوان منبع خود به پرهیز کرده است)؛ ج ۳، ص ۳۹۲ در این جا المنصور بالله بیان داشته است: «وأخبرني الفقيه بهاء الدين أسعد الله مناولاً ثم قراءة قال: أخبرنا علي بن محمد بن حامد مناولاً في سابع عشر ذي الحجة سنة ثمان وتسعين وخمسمائة؛ قال: أخبرنا يحيى بن الحسن بن الحسين بن علي بن محمد البطريق الأسدي بحلب سنة ست وتسعين وخمسمائة قراءة، وهو المصنف للكتاب كله...». المنصور بالله هم چنین برای روایت کتاب المناقب ابن مغازلی همان اسناد را به طریق ابن شرفیه (الشافعی، ج ۱، ص ۱۷۲ به بعد) چنین ذکر کرده است: «ومن ذلك إسناد كتاب المناقب لابن المغازلي: أخبرنا الفقيه الأجل الزاهد بهاء الدين علي بن أحمد بن الحسين الأکوع مناولاً في شهر جمادى الأولى سنة تسع وتسعين وخمسمائة، قال: أخبرنا علي بن محمد بن حامد الصنعاني اليمني بمكة حرسها الله في العشر الوسطى من شهر ذي الحجة آخر شهر سنة ثمان وتسعين وخمسمائة مناولاً، قال: أخبرنا أبو الحسن علي بن أبي الفوارس بن الشرفية، قال: أخبرنا الشيخ المعمر صدر الدين المقرئ صدر الجامع بواسط أبو بكر بن الباقلائي المقرئ، والقاضي جمال الدين نعمة الله بن العطار، والقاضي العدل عز الدين هبة الكريم بن الحسن بن الفرج بن علي بن حبان بن رحمه الله تعالى رواه في شهر الله الأصب رجب سنة إحدى وسبعين وخمسمائة، قالوا: أخبرنا القاضي أبو عبد الله محمد بن علي بن محمد بن الطيب الجلابي رحمه الله تعالى قال: أخبرني أبي العدل أبو الحسن علي بن محمد الجلابي الخطيب المصنف رحمه الله تعالى».

۲. ابن بطریق، عمده، چاپ قم ۱۴۰۷، ص ۱۸-۲۴.

۳. به عنوان مثال بنگرید به: العقد الثمنین فی أحكام الأئمة الهادیین، تحقیق عبدالسلام بن عباس الوجیه (مک لین، ویرجینا، مؤسسه الامام زید بن علی الثقافیه، ۲۰۰۱/۱۴۲۱)، ص ۷۱ به بعد که وی این سلسله سند را ذکر کرده است:

«أخبرنا الفقيه الأجل الفاضل بهاء الدين علي بن أحمد بن الحسين المعروف بالأکوع في مدة من سنة تسع وتسعين وخمسمائة مناولاً قال: أخبرنا عفيف الدين علي بن محمد بن حامد اليمني الصنعاني مناولاً في سابع عشر من ذي الحجة من سنة ثمان وتسعين وخمسمائة قال: أخبرنا يحيى بن الحسن بن الحسين بن علي بن محمد البطريق الأسدي الحلبي بحروسة حلب في غرة جمادى الأولى من سنة ست وتسعين وخمسمائة قراءة قال...».

۴. العقد الثمنین، ص ۲۰۴-۲۱۷.

ابن بطریق، برای المنصور بالله داشته است.^۱ دیگر فقیه یمنی که از ابن بطریق فراوان بهره برده، حمید بن احمد محلی در کتاب *محاسن الازهار فی مناقب امام الابرار ووالد الائمة الأطهار الامام امیر المؤمنین علی بن ابی طالب* است.^۲ وی طرق خود در روایت از احادیث سنی را به شکل حمید محلی از بهاء الدین ابوالحسن علی بن احمد بن حسین از عقیف الدین علی بن محمد بن حامد یمنی صنعانی از یحیی بن حسن بن حسین بن علی بن محمد بطریق اسدی حلی ارایه کرده است...^۳ محلی هم چنین از مناقب ابن مغزلی به طریق ابن شرفیه مطالبی نقل کرده است: حمید محلی از بهاء الدین ابوالحسن علی بن احمد بن حسین اکوع از عقیف الدین علی بن محمد بن حامد یمنی صنعانی از علی بن ابی الفوارس ابن شرفیه...^۴

۱. بنگرید به: انصاری، (زیدیه و منابع مکتوب امامیه)، ص ۱۵۶ به بعد. درباره کتاب *کشف المحفی ابن بطریق* هم چنین بنگرید به:

Kohlberg, *A Medieval Scholar*, 213f. no. 258.

بر اساس نقل قولها از کتاب *کشف المحفی* که در کتاب *العقد الثمین المنصور بالله* آمده، سید محمد رضا حسینی جلالی کتاب را بازسازی کرده است. بنگرید به: «الطریق الی استخراج کتاب المفقود لابن بطریق»، علوم الحدیث، شماره ۱۳ (۱۴۲۵/۲۰۰۴-۲۰۰۵)، ص ۱۷۷-۲۲۸، [ص ۲۲۹-۳۰۰ (که متن بازسازی شده کتاب آمده است)]. [مترجم]

۲. تصحیح محمد باقر محمودی (قم: مجمع احیاء الثقافة الاسلامیة، ۲۰۰۱/۱۴۲۲-۲۰۰۲).

۳. *محاسن*، ص ۹۶ به بعد (هم چنین بنگرید به ص ۳۰۵): «وَأخبرنا الفقیه الفاضل بهاء الدین أبوالحسن علی بن احمد بن الحسن رضی الله عنه إجازةً ومناولةً، قال: أخبرنا عقیف الدین علی بن محمد بن حامد الیمنی صنعانی مناولةً فی سابع عشر من ذی الحجة من سنة ثمان وتسعين وخمسائة، قال: أخبرنا یحیی بن الحسن بن الحسن بن علی بن محمد البطریق الأسدی الحلبي بمحروسة حلب فی غرة جمادى الأولى من سنة ست وتسعين وخمسائة قراءةً علیه، قال: أخبرنا الشیخ السید الأجل محمد بن یحیی بن محمد بن أبی السبط ابوالواعظ البغدادي فی صفر سنة خمس وثمانین وخمسائة عن الفقیه أبی الخیر أحمد بن اسماعیل بن یوسف القزوینی الشافعی المدرس بمدينة النظامیة ببغداد فی شعبان من سنة سبعین وخمسائة...».

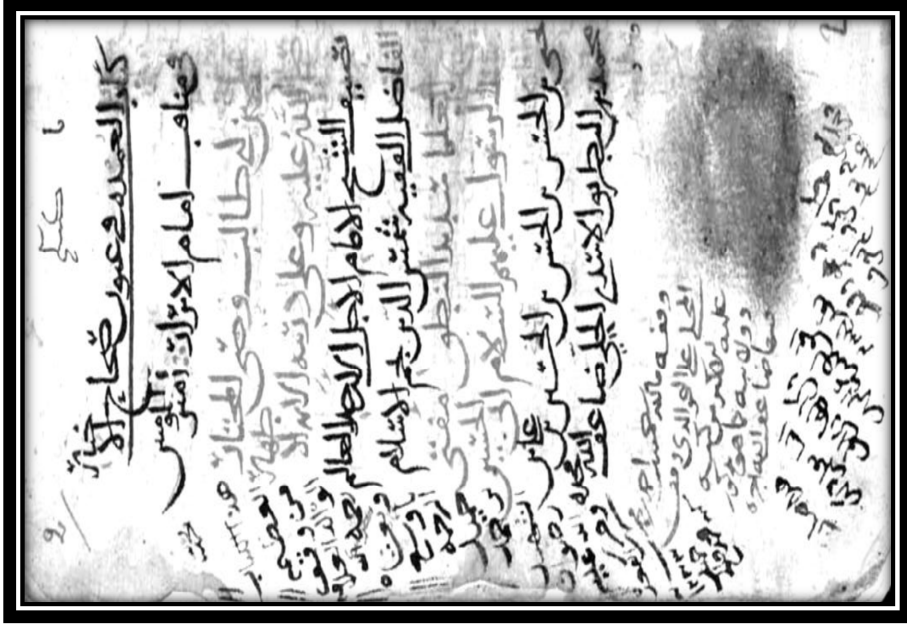
۴. *محاسن الازهار*، ص ۴۴ به بعد (هم چنین بنگرید به صفحه ۷۵ به بعد): «أخبرنا به الفقیه الأجل الزاهد العالم المجاهد بهاء الدین أبوالحسن علی بن أحمد بن الحسن الأکوع رضی الله عنه مناولةً وإجازةً قال: حدثنا عقیف الدین علی بن محمد بن حامد الیمنی صنعانی قال حدثنا ابوالحسن علی بن أبی الفوارس بن أبی نزار بن الشرفیة قال: حدثنا القاضي الأجل العدل عزالدین هبة الکریم بن الحسن بن الفرغ بن حبان رضی الله عنه فی شهر الله الأصم رجب فی سنة إحدى وسبعین وخمسائة، قال: أنبأني جدي القاضي أبو عبد الله محمد بن علی بن محمد بن الطیب الجلابی رضی الله عنه قال: أخبرني أبی العدل أبوالحسن علی بن محمد الجلابی الخطیب...». هم چنین بنگرید به: حمید محلی، *الحدائق الوردیة فی مناقب الائمة الزیدیة*، تحقیق المرتضی بن زید المحطوری (صنعاء: مکتبة مرکز بدر العلمی والثقافی، ۲۰۰۲)، ج ۱، ص ۸ و ۲۰ به بعد.

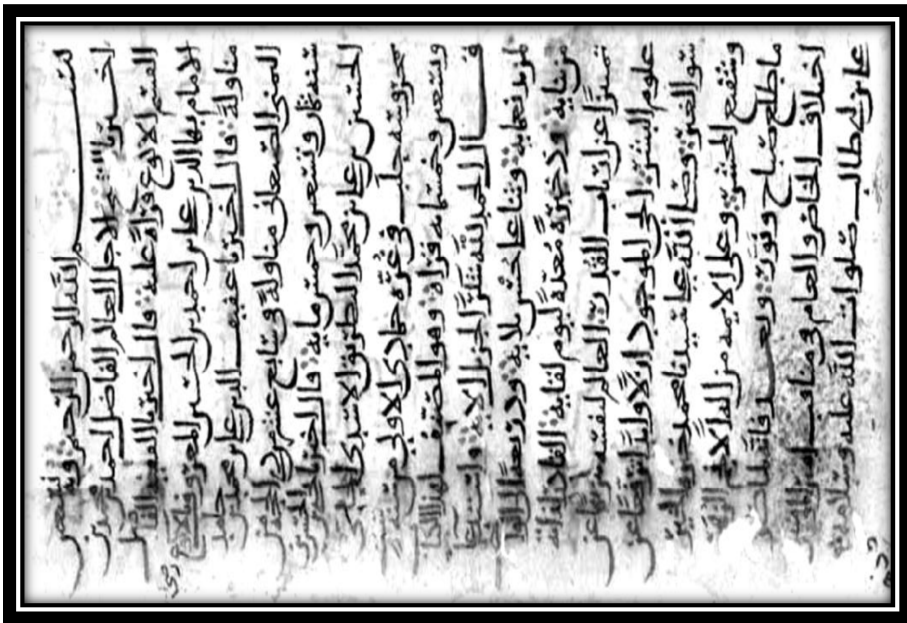
المنصور بالله حسن بن بدرالدین محمد بن احمد^۱ نیز از کتاب عمده ابن بطریق و مناقب ابن مغزلی به نحو گسترده‌ای در کتاب *انوار الیقین فی امامة امیر المؤمنین* که در ۱۲۴۰/۶۳۸-۱۲۴۱ از تألیف آن فراغت حاصل کرده، نقل قول کرده است. تأثیر و اهمیت ابن بطریق در قرون بعدی نیز تداوم داشته که به صورت ملموس و بارزی می‌توان آن را در کتاب *الاعتصام بجبل الله المتین و حرمة التفرق فی الدین* تألیف المنصور بالله قاسم بن محمد بن علی حسنی صنعانی (متوفی ۱۰۲۹/۱۶۲۰) دید که به کرات از کتاب *العمده* نقل قول کرده است.^۲ فزون تر آن که حسن بن قاسم بن المؤید بالله (متوفی ۱۱۵۶/۱۷۴۳) نیز دانسته است که کتاب را قرائت کرده است.^۳

۱. او برادر شرف‌الدین حسین بن بدرالدین (متوفی ۶۶۳/۱۲۶۴-۱۲۶۵) و مؤلف کتاب *نیایح النصیحة فی عقائد الصحیحة* (صنعاء: دار الحکم الیمنیة، ۱۴۱۸/۱۹۹۸) است. برای کتاب *انوار الیقین* که به صورت نسخه‌های خطی موجود است، بنگرید به: سید احمد حسینی، *مؤلفات الزیدیه*، ج ۱، ص ۱۷۶، شماره ۴۷۴.
۲. قاسم بن محمد بن علی، *الاعتصام بجبل الله المتین و حرمة التفرق فی الدین*، بما شرعه سبحانه و تعالی فی کتابه الذکر المبین و علی لسان رسوله محمد خاتم النبیین و یلیه کتاب *انوار التمام فی تنمة الاعتصام للسید العلامة احمد بن یوسف زیارة* (صعده: مکتبه الیمن الکبری، ۱۹۸۷)، ج ۱، ص ۴۵ و ۱۴۴. درباره نویسنده که امام زیدی و بنیان‌گذار سلسله قاسمی است بنگرید به: وجیه، *اعلام المؤلفین الزیدیه*، ص ۷۷۷-۷۸۲، شرح حال شماره ۸۳۹.
۳. بنگرید به: شهراری، *طبقات الزیدیه الکبری*، ج ۱، ص ۳۲۵ به بعد، شرح حال شماره ۱۸۴.

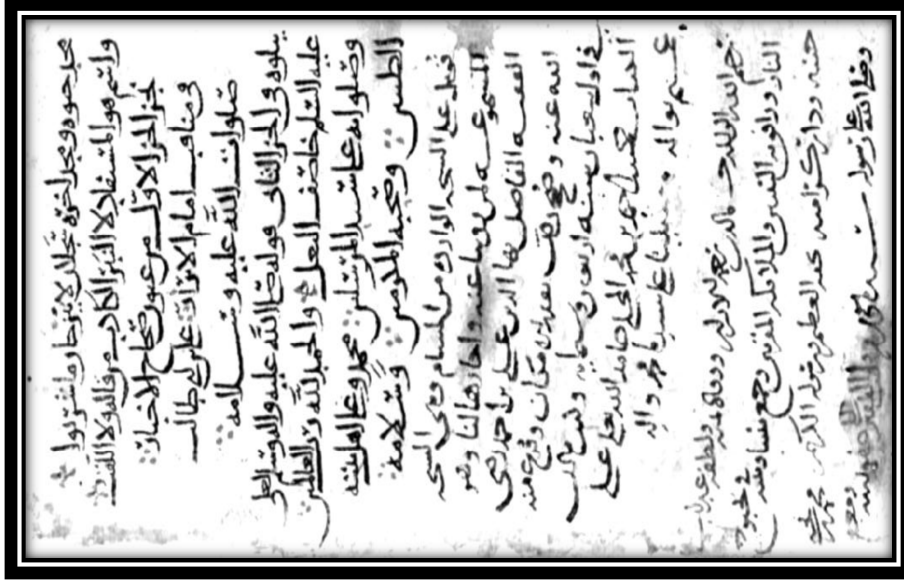

(تصوير نهم)

(تصوير دهم)

(تصوير يازدهم)

(تصوير دوازدهم)

ما لم يصدق من لا بد من غير السنن والركن اخص من اربعة
 وبار علمها اذها هده الاحرار الوارده بان المرد من
 اذنه حر من حبس وعقوبه واصحابهم ولها ذكر
 علماء السلف مع هرب من المذكورين وجل وعقوبها ولعلم
 الصدوقين وهما الساسانيون ولا امانه طراد اقول وعلم
 السلم عنهما انهما لا يكون لهما وهي الامامه فقال صلى
 الله عليه واله وهو افضلهم فليس في لفظه الصدوقين
 بخاصه بل في صلبه الله عليه واله والصدوقين بل في
 اسماؤهم واللفظ فان اذ الاحرار على اهلهم في المعنى
 وهو اسحقا والامامه فقال وهو اخصا لهم وادان تنهين
 الصدوقين وانما اكرم للمد والارام عليه ومصر صنف
 عمله قوله صدق في اخصها لفظه اسما من المومنين
 على ان يواطى صلوات الله عليه لانه لم يعمر الله
 لعل ما خلق ولم يستزك الله به في فعله لم الصديق
 ورام عليه وصدق عمله قوله في مع اخصا صديقه
 اللقبه به دور عزمه في حقه جود تجد امره بخلاف
 اوار الخالي را خستن تعوت كالتالي خستن كذا يعلم
 وترى بغير طيبه لطيبه طيبا ان تمشيه ابرق تارا اياهم
 هم الخلالا ولا امر كبار العمده في غير صحاح الاحاد

(تصوير سیزدهم)

ما علمه من الامور انه من المومنين على ان يوطى العلم
 العلم والاسلم في الجملة مستحق الحمد
 صلوات الله على سيدنا محمد وآله

ما علمه من الامور انه من المومنين على ان يوطى العلم
 العلم والاسلم في الجملة مستحق الحمد
 صلوات الله على سيدنا محمد وآله

(تصوير چهاردهم)

توضیحات تصاویر

تصویر اول: مجموعه عنسی، برگ ۴۲ الف (آغاز کتاب شواهد التنزیل لقواعد التفضیل فی آیات النازلة فی اهل البیت که عبدالله بن زید عنسی کتابت کرده است).

تصویر دوم: مجموعه عنسی، برگ ۴۱ ب (آخرین برگ تنبیه الغافلین حاکم جشمی که عبدالله بن زید عنسی کتابت کرده است و با ذکر انجامة (سطور ۲۸-۲۹) با تاریخ ۱۳ ربیع الثانی ۶۴۴ / ۲۸ آگوست ۱۲۴۶ است).

تصویر سوم: از مجموعه عنسی، برگ ۱۷۴ الف (انتهای کتاب شواهد التنزیل لقواعد التفضیل فی آیات النازلة فی اهل البیت با انجامة کتابت شده توسط محمد بن اسعد مرادی به تاریخ ۲ شوال ۶۴۴ / ۱۰ فوریه ۱۲۴۷).

تصویر چهارم: از مجموعه عنسی برگ ۱۷۵ الف (صفحه عنوان کتاب العمدة فی عیون صحاح الاخبار فی مناقب الامام الابرار از مجموعه عبدالله بن زید عنسی است). در این جا عنسی خود را مالک نسخه کتابت شده معرفی کرده است.

تصویر پنجم: مجموعه عنسی برگ ۱۷۵ ب (آغاز کتاب العمدة ابن بطریق در مجموعه عبدالله بن زید عنسی که در آن عبدالله بن زید عنسی طریق خود به مؤلف کتاب را ذکر کرده است).

تصویر ششم: مجموعه عنسی برگ ۲۴۳ ب (انجامة بخش اول از نسخه العمدة ابن بطریق متعلق به عبدالله بن زید عنسی که آغاز نگارش مجلد دوم را با جوهر سیاه و قرمز که یک در میان نوشته شده، ذکر شده است).

تصویر هفتم: نسخه خطی کتابخانه بایریش مونیخ، نسخه های عربی، شماره ۱۲۷۳، برگ ۱۵۲ ب (پایان نسخه کتاب المهجة البيضاء فی اصول الدین که محمد بن اسعد مرادی شاهکار دایی اش عبدالله بن زید عنسی را کتابت کرده و در انجامة تاریخ ۲۰ ربیع الثانی ۶۴۰ / ۱۷ اکتبر ۱۲۴۲ ذکر شده است).

تصویر هشتم: نسخه خطی کتابخانه بایریش مونیخ، نسخه های خطی عربی، شماره ۱۲۸۶، برگ ۲۲۴ ب (پایان نسخه کتاب المهجة البيضاء فی اصول الدین شاهکار عبدالله بن زید عنسی، دایی محمد بن اسعد مرادی با تاریخ ۱۴ ربیع الثانی ۶۴۱ / ۱ اکتبر ۱۲۴۳).

تصویر نهم: نسخه خطی کتابخانه آمبروزیانا، میلان، نسخه شماره ۹۶، برگ ۲ الف (صفحه عنوان نسخه یعنی العمدة ابن بطریق).

تصویر دهم: نسخه خطی آمبروزیانا، میلان، شماره ۹۶، برگ ۲ ب (آغاز متن کتاب العمده ابن بطریق).

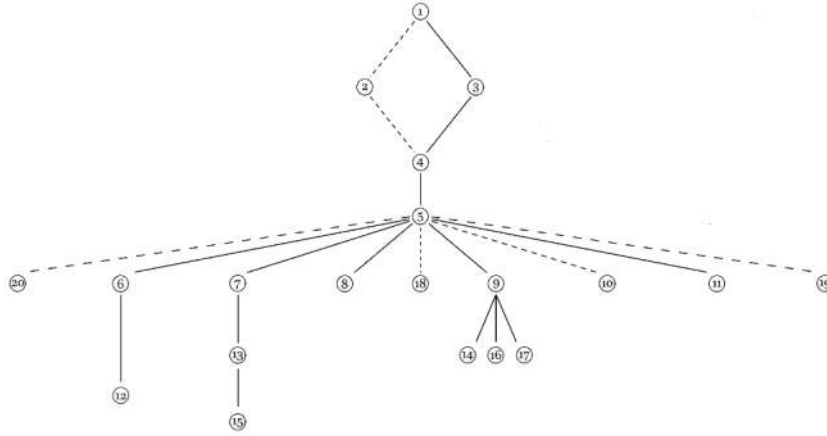
تصویر یازدهم: نسخه خطی آمبروزیانا، میلان، شماره ۹۶، برگ ۱۳۷ ب (پایان مجلد اول کتاب العمده ابن بطریق که مشتمل بر یادداشتی از معاصر کهن سال تر عبد الله بن زید عنسی، حمید بن احمد بن محمد بن احمد محلّی صنعانی (۵۸۲-۶۵۲/۱۱۸۶-۱۲۵۴) است که بیان می‌دارد او نسخه را با نسخه‌ای دیگر که بر بهاء الدین علی اکوع خوانده شده، مقابله کرده و کار مقابله در اول شعبان ۶۴۰/۲۴ ژانویه ۱۲۴۳ به پایان رسیده است.

تصویر دوازدهم: نسخه خطی مجلس شماره ۸۹۸۱ (نسخه‌ای از العمده ابن بطریق) تصویر سیزدهم: نسخه خطی مجلس ۸۹۸۱، صفحه ۲۴۵ (تصویر پایان متن العمده ابن بطریق).

تصویر چهاردهم: نسخه خطی مجلس ۸۹۸۱، صفحه ۲۴۶ (تصویر پایان کتاب العمده ابن بطریق با اسنادی که به سختی قابل خواندن است).

تصویر پانزدهم: نسخه عکسی مرعشی، شمار ۱۸۷، صفحه ۱ (ابن مغازلی واسطی) (متوفی ۴۸۳/۱۰۹۰) کتاب مناقب علی بن ابی طالب که در حاشیه به دست خط‌های متفاوت از متن اجازه‌ای که ابن بطریق به علی بن محمد بن حامد و فرزندش یاقوت داده، به همراه اجازه‌ای دیگر که علی بن محمد بن بهاء الدین اکوع داده، آمده است).

تصویر شانزدهم: نسخه عکسی مرعشی شماره ۱۸۷، صفحه ۱۵۷ (ابن مغازلی واسطی) (متوفی ۴۸۳/۱۰۹۰) مناقب علی بن ابی طالب. راوی متن عمران بن حسن بن ناصر شتوی عذری (متوفی پس از ۶۳۰/۱۲۳۲-۱۲۳۳) اسناد خود در روایت کتاب مناقب را در آغاز متن ذکر کرده و عمران متن را بالفظ اخبرنا آغاز کرده است).

- ① = Ibn al-Maghāzilī (d. 483/1090)
(author of *Manāqib 'Alī b. Abī Ṭālib*)
- ② = Abu l-Ḥasan 'Alī b. Muḥammad b. al-Ḥasan b. Abī Nizār Ibn al-Sharafiyya al-Wāsiṭī
- ③ = Abu l-Ḥusayn Shams al-Dīn Yahyā b. al-Ḥasan b. al-Ḥusayn al-Asadī al-Ḥillī ("Ibn al-Biṭrīq") (d. 600/1203–1204 or 601/1204–1205)
(author of *'Umdat 'uyūn shihāḥ al-akhbār*)
- ④ = 'Afif al-Dīn 'Alī b. Muḥammad b. Ḥāmid al-Yamanī al-Ṣan'ānī
- ⑤ = Bahā' al-Dīn 'Alī b. Aḥmad b. al-Ḥusayn b. al-Mubārak b. Ibrāhīm b. Muḥammad b. Ibrāhīm al-Akwa' (alive in 627/1229–1230)
- ⑥ = 'Abd Allāh b. 'Alī b. Aḥmad b. al-Ḥasan al-Akwa' (son of Bahā' al-Dīn al-Akwa')
- ⑦ = al-Manṣūr bi-llāh 'Abd Allāh b. Ḥamza (d. 614/1217)
- ⑧ = Ḥumayd b. Aḥmad b. Muḥammad b. Aḥmad al-Muḥallī al-Ṣan'ānī (b. 582/1186, d. 652/1254)
- ⑨ = Aḥmad b. Muhammad Shu'la (Shu'la al-Akwa')
- ⑩ = 'Imrān b. al-Ḥasan b. Nāṣir al-Shatawī al-'Udhri (d. after 630/1232–1233)
- ⑪ = 'Alī b. Ḥumayd b. Aḥmad b. al-Walid al-Qurashī (d. 635/1237–1238)
- ⑫ = Badr al-Dīn Muḥammad b. Sulaymān b. Aḥmad b. Muḥammad b. Aḥmad b. Muḥammad b. Aḥmad b. 'Alī b. al-Ḥasan *al-ma'rūf bi-bn Abi l-Rijāl* (d. 730/1329–1330)
- ⑬ = al-Mutawakkil 'alā llāh al-Muṭahhar b. Yahyā b. al-Muṭahhar b. al-Qāsim
- ⑭ = 'Abd Allāh b. Zayd al-'Ansī (b. 593/1196–1197, d. Sha'bān 667/April 1268)
- ⑮ = Muḥammad b. al-Mutawakkil 'alā llāh al-Muṭahhar b. Yahyā b. al-Muṭahhar b. al-Qāsim (d. 728/1327–1328)
- ⑯ = Imām al-Mahdī li-Dīn Allāh Aḥmad b. al-Ḥusayn b. al-Qāsim (d. 656/1258)
- ⑰ = the unknown scribe of MS Ambrosiana C 96.
- ⑱ = Muḥyī al-Dīn Muḥammad (or: Ḥumayd) b. Aḥmad b. 'Alī b. al-Walid al-Qurashī al-Anf (d. 623/1226)
- ⑲ = al-Mufaḍḍal b. 'Alī b. al-Muḥaffar al-'Alawī al-'Abbāsī (p. 330 f.)
- ⑳ = *al-qāḍī* Manṣūr b. Ismā'il b. Qāsim al-Ṭā'ī (p. 330 f.)

